

UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK ZA SIGURNOSNE I MIROVNE STUDIJE

KORIŠTENJE STRIPA KAO NASTAVNOG MEDIJA U NASTAVI
GRAĐANSKOG OBRAZOVANJA

- magistarski rad -

Kandidatkinja
Sanela Hasanbegović
Broj indeksa: 842/II-SPS

Mentor
prof.dr. Haris Cerić

Sarajevo, juni 2023. godine

Sanela Hasanbegović

Korištenje stripa kao nastavnog medija u nastavi građanskog obrazovanja

2023

SADRŽAJ
SAŽETAK
SUMMARY

UVOD.....	1
1. METODOLOŠKI OKVIR RADA.....	2
1.1. Problem istraživanja.....	2
1.2. Predmet istraživanja.....	3
1.3. Ciljevi istraživanja	3
1.3.1. Naučni ciljevi istraživanja.....	4
1.3.2. Društveni ciljevi istraživanja.....	4
1.4. Zadaci istraživanja	4
1.5. Sistem hipoteza.....	5
1.5.1. Glavna hipoteza istraživanja.....	5
1.5.2. Pomoćne hipoteze istraživanja.....	6
1.6. Varijable istraživanja.....	6
1.6.1. Nezavisne varijable	7
1.6.2. Zavisne varijable	7
1.7. Uzorak istraživanja.....	7
1.7.1. Etički preduslovi u odnosu na sudionike istraživanja	8
1.8. Metode istraživanja.....	8
1.8.1. Kvantitativna metoda.....	8
1.8.2. Mješovita metoda.....	9
1.8.3. Metoda teorijske analize	9
1.8.4. Deskriptivna metoda	9
1.9. Tehnike istraživanja.....	10
1.9.1. Anketa.....	10
2. EDUKATIVNI POTENCIJAL STRIPA	10
2.1. Određenje stripa.....	11
2.1.1 Strip kao sredstvo komunikacije	12
2.1.2. Ilustracija i animacija u nastavi	15

2.2. Strip - razvoj i vrste.....	21
2.2.1. Adaptacije iz drugih medija	25
2.3. Vrste stripa.....	25
2.3.1. Zabavni vs edukativni stripovi.....	26
3. STRIP KAO MEDIJ U NASTAVI.....	29
3.1. Mogućnost primjene stripa u nastavi građanskog obrazovanja.....	30
3.1.1. Nastava građanskog obrazovanja.....	31
3.1.2. Strip u nastavi građanskog obrazovanja	33
3.2. Primjena stripa u fazama nastavnog sata	38
3.3. Samostalno kreiranje stripa u nastavi građanskog obrazovanja.....	40
3.4. Strip i unutarpredmetno i međupredmetno povezivanje.....	41
3.4.1. Unutarpredmetno povezivanje stripa u nastavi građanskog obrazovanja.....	42
3.4.2. Međupredmetno povezivanje stripa s nastavom građanskog obrazovanja.....	43
4. ANALIZA I INTERPRETACIJA REZULTATA ISTRAŽIVANJA.....	45
4.1. Rezultati analize ankete za nastavnika građanskog obrazovanja u osnovnim školama na području Kantona Sarajevo.....	45
5. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA.....	62

LITERATURA

PRILOZI

SAŽETAK

U savremenim izazovima s kojima se suočava obrazovni sistem, potrebom za bržim i adekvatnijim prenosom informacija, naročito u bitnim i dinamičkim predmetima poput građanskog obrazovanja, koji učenike viših razreda osnovne škole praktično pripremaju za život u društvu, nameće se potreba za upotrebom različitih medija u nastavi. Jedan od mogućih medija, koji potencijalno može imati odličan učinak je strip. Često odbačen i zanemaren, te shvaćen isključivo kao zabava, strip može imati i značajnu edukativnu komponentu koju ćemo u ovom istraživanju dokazati kroz iscrpan teorijski diskurs, kako o historijskom razvoju stripa, njegovim vrstama i primjenama, sa posebnim akcentom na edukacijski strip, koji je ujedno i okosnica ovog rada, tako i kroz primjere praktične primjene u nastavi građanskog obrazovanja. Praksa pokazuje da učenici najbolje usvajaju nastavne sadržaje predložene upotrebom ilustrativno-demonstrativne metode. Iz toga je proizašla potreba da se obrazloži i termin vizuelne komunikacije u koju spada i strip. Istraživanje putem ankete pripremljene za nastavnike navedenog predmeta će nam dati uvid u trenutnu situaciju glede upotrebe stripa u nastavu građanskog obrazovanja u osnovnim školama sa područja Kantona Sarajevo, što će rezultirati zaključcima iz kojih će proizaći konkretni prijedlozi za poboljšanje nastavnog procesa upotrebom stripa kao medija.

Ovim istraživanjem želimo skrenuti pažnju na benefite korištenja medija poput stripa u nastavi čime bi se nastavni sadržaji plasirali na drugačiji i inovativniji način, što bi omogućilo brže usvajanje neophodnih znanja iz predmeta građansko obrazovanje i potencijalno otvorilo put ka upotrebi stripa kao medija za unutarpredmetno i međupredmetno povezivanje sadržaja.

Ključne riječi:

Obrazovni sistem, nastava građanskog obrazovanja, ilustrativno-demonstrativne metode, nastavni medij, strip, edukativni strip, unutarpredmetno povezivanje, međupredmetno povezivanje

ABSTRACT

Amid contemporary challenges faced by the education system, requiring faster and more adequate transmission of information, especially in important and dynamic subjects such as civic education, which help practically prepare upper elementary students for their life in society, it is necessary to use different kinds of instructional media. One media that can have a great impact is comics. Often dismissed and neglected, and seen exclusively as a source of entertainment, comics can have a significant educational role, as this research will prove. The research is an exhaustive theoretical review, both of the historic development of comics, its types and applications, with a special emphasis on educational comics, which are also the backbone of this paper, but it also uses examples of practical application in teaching civic education. Experience shows that students learn best through illustrative-demonstration method. It led to a need to define visual communication, including comics. Results of the survey conducted among the civic education teachers will give us an insight into the current state of play regarding the use of comics in teaching civic education in elementary schools in Sarajevo Canton, leading to conclusions and concrete proposals for improving the teaching process using comics as a medium. With this research, we want to draw attention to the benefits of using media such as comics in teaching, to enable introducing contents in a different and more innovative way, faster acquisition of the necessary civic education knowledge and open the way to using comics as a means for integrating contents within a subject and across different subjects.

Keywords:

Educational system, teaching civic education, illustrative and demonstrative methods, instructional

Uvod

U ovom magistraskom radu obrađena je tema "Korištenje stripa kao nastavnog medija u nastavi građanskog obrazovanja" kojom se želi pokazati kako se strip, kao vizuelno sredstvo komunikacije može koristiti u nastavi građanskog obrazovanja, jednako kao i u nastavi drugih nastavnih predmeta.

U teorijskom dijelu će biti pojašnjeni pojmovi kao što su: vizuelne komunikacije, nastavne metode, tako i sam pojam stripa, njegov nastanak, razvoj i višestruka upotreba koja prevazilazi zabavu i uobičajeno poimanje stripa. Biće pojašnjeno kako se nastavni sadržaj predmeta građansko obrazovanje može poučavati i usvajati upotrebom stripa kao nastavnog sredstva. Nakon iscrpnog teorijskog diskursa slijedi empirijski dio u kojem se propituje upotreba stripa u praksi i na koji način, te sa kakvim efektima u nastavi građanskog obrazovanja.

Istražiće se i u kojim dijelovima nastavnog sata je najefikasnije uključiti strip kao sredstvo, kao i da li se strip može koristiti za unutarpredmetno i međupredmetno povezivanje. Istraživanje podrazumijeva anketiranje nastavnika građanskog obrazovanja u osnovnim školama. Dokazuje se da se strip u nastavi građanskog obrazovanja može uspješno upotrebljavati zbog vizuelne forme, jednostavnosti i razumljivosti gdje se apstraktni sadržaji nastave mogu vizuelizirati i lakše percipirati. Strip se može prilagoditi bilo kojoj temi, a kako obiluje ilustracijama, tekstem, socijalnim sadržajima i temama, a po svojoj strukturi je blizak učenicima koji su navikli odrastati uz takve i slične vizuelne sadržaje, može biti veoma djelotvorno nastavno sredstvo kako za mlađi, tako i za stariji uzrast učenika nastavnog predmeta građansko obrazovanje.

Istovremeno, strip može povezati sve oblasti nastavnog predmeta i može pomoći u lakšem razumijevanju nastavnog sadržaja. Također, strip može napraviti vezu između predmeta građansko obrazovanje sa ostalim predmetima poput historije, sociologije, likovne kulture i slično. Strip, kao dio masovne medijske kulture, predstavlja prvi korak ka animaciji, filmu i reklami, a koji kao dio medijskih tehnologija svakako postaju nezamjenjivi u suvremenoj nastavi, te kao takav ima svoje mjesto i apsolutno je prikladno sredstvo u nastavi. Osim ukazivanja na područja i discipline u kojima se strip može koristiti u nastavi građanskog obrazovanja, opisu metoda i dijelova nastavnog sata u kojima se može koristiti strip, kao i ukazivanje na unutarpredmetno i međupredmetno povezivanje, ovaj rad će ukazati i samim nastavnicima na značaj stripa, ali i načine kako mogu prilagoditi i izabrati sadržaj stripa za ostvarivanje željenih ishoda nastave građanskog obrazovanja. Istraživanje se umnogome oslanja na prethodno dokazane benefite upotrebe stripa u nastavi na drugim predmetima, a istovremeno ne pokušava nametnuti strip kao jedini i dovoljan medij u nastavi. Dakle, u

istraživanje se ulazi nepretenciozno, sa jasno definisanom hipotezom, gdje svaki dio rada, kako teorijski tako i empirijski, ima jasan i logičan slijed, baš poput stripa, čija je glavna odlika hronološka povezanost ilustracija i pratećeg teksta.

1. Metodološki okvir rada

1.1. Problem istraživanja

S obzirom na dinamiku društvenih promjena kako u svijetu tako i kod nas, a upravo to jeste oblast kojom se bavi nastavni predmet građansko obrazovanje, nameće se pitanje da li su ponuđena nastavna sredstva i udžbenici dostatni za adekvatnu obradu nastavnih jedinica predviđenih nastavnim planom i programom?!

S obzirom na zakonske okvire i nemogućnost brze izmjene i prilagođavanja predmetnih kurikuluma i udžbenika, dozvoljena je upotreba biranih medija koji za cilj imaju da podrže sadržaje udžbenika, ali i da aktualiziraju ne samo nastavni sadržaj, nego i sam nastavni proces. Mediji u nastavi mogu biti raznovrsni, a njihov izbor ovisi ne samo od nastavnog predmeta i njegovog sadržaja, nego i od materijalno - tehničkih sredstava same škole, ali svakako najviše ovise od samog nastavnika, njegove otvorenosti da istražuje izvan ponuđenih načina rada, spremnosti da unosi inovacije u nastavni proces, kao i kapacitet da konstantno pravi poveznice između nastavnih sadržaja sa aktuelnim dešavanjima uz razumijevanje načina razmišljanja učenika određenog uzrasta i spremnost da im, njima razumljivim vizuelnim sredstvima, prenese potrebna znanja.

Jedan od medija koji se smije i može koristiti u nastavi jeste i strip, koji je pomno izabran od strane nastavnika da bi kroz sadržaj stripa učenicima plastično približio sadržaj nastavne jedinice.

Često ovakva istraživanja koja polaze od pretpostavke da su nastavnici spremni raditi na svojim kompetencijama ili da u svom radu već odavno koriste predložene modele rada, pa mogu podijeliti svoja iskustva, a sve sa ciljem iznalaženja još boljih načina rada u nastavi, zapravo završe konstatacijom da se u obrazovnom sistemu promjene dešavaju samo sistemski u smislu izmjene samog nastavnog plana i programa, te da istovremeno ne postoji motiviranost nastavnika da samostalno djeluje u okviru odobrenih i ponuđenih medija.

Problem ovog istraživanja jeste da na adekvatan način ukaže na efekte upotrebe stripa kao medija u nastavi građanskog obrazovanja za učenike 7. razreda osnovnih škola na području Kantona Sarajevo.

1.2. Predmet istraživanja

Predmet ovog istraživanja je ispitati da li se strip koristi kao medij u nastavi građanskog obrazovanja u višim razredima osnovne škole sa područja Kantona Sarajevo, u kojoj mjeri i u kojim etapama nastavnog sata. Također, cilj istraživanja je bio utvrditi da li nastavnici mogu ostvariti unutarpredmetno i međupredmetno povezivanje upotrebom stripa kao medija, odnosno koristeći strip kao poveznicu - korelat. Polazi se od pretpostavke da nastavnici unutar demonstrativno - ilustrativne metode rada koriste sva dostupna vizuelna sredstva kao medije koji pomažu učenicima da im približi sadržaj nastave građanskog obrazovanja, ali i da ih potaknu na razmišljanje. Na nastavi građanskog obrazovanja, pored realizacije nastavnih ciljeva i zadataka, treba da se omogući i potakne sposobnost opažanja, logičko i divergentno mišljenje, usvajanje etičkih principa, ali i estetskih, budući da medij koji je u centru ovog istraživanja spada u vizuelnu komunikaciju. Upravo nastava građanskog obrazovanja može ponuditi širok dijapazon odgojno - obrazovnih rezultata u vidu izgradnje pozitivnih osobina i stavova kod učenika, odgoj za razumijevanje drugih i drugačijih, potaknuti pojedinca na samokritiku i kritički osvrt na društvo u cjelosti. Ukratko, kroz predmet građansko obrazovanje može se potaknuti razvoj zdravog, otvorenog i poticajnog društva kakvom treba da teži Bosna i Hercegovina djelujući kroz obrazovni sistem.

1.3. Ciljevi istraživanja

Cilj ovog istraživanja je pokazati da strip može biti značajan medij u nastavi građanskog obrazovanja koji pomaže u realizaciji ciljeva i zadataka nastavnog procesa. U ovom istraživanju ćemo istražiti, ispitati, analizirati i procijeniti učinkovitost upotrebe stripa kao medija u nastavi, te da li se pomoću stripa može ostvariti unutarpredmetno i međupredmetno povezivanje.

Kako bismo ispitali učinkovitost upotrebe stripa u nastavi građanskog obrazovanja provešćemo empirijsko istraživanje u dostupnim osnovnim školama sa područja Kantona Sarajevo.

Nakon provedenog istraživanja utvrđuju se dobijeni rezultati i ukazuje se na najadekvatniju primjenu stripa u nastavi građanskog obrazovanja vidljivi kroz povećanje efikasnosti i angažovanosti učenika na nastavi građanskog obrazovanja na kojoj se kao medij koristi strip.

1.3.1. Naučni ciljevi istraživanja

Naučni cilj ovog istraživanja jeste pokazati da je strip učinkovit medij u nastavi građanskog obrazovanja te da je moguće pomoću njega ostvarivati untrapredmetno i međupredmetno povezivanje.

1.3.2. Društveni ciljevi istraživanja

Društveni cilj istraživanja jeste demistifikacija i relaksiranje pristupa nastavi gdje sredstva pop kulture, poput stripa, uspješno možemo koristiti za sticanje znanja i komunikacijskih vještina i na taj način postaviti okvire savremenog sistema obrazovanja koje nije rigidno i isključivo povezano sa institucijom škole.

1.4. Zadaci istraživanja

Za realizaciju ovako postavljenog predmeta i cilja izdvojili smo sljedeće zadatke istraživanja:

1. Ispitati da li nastavnici koji predaju građansko obrazovanje smatraju da je ilustrativno - demonstrativna nastavna metoda naročito primjenjiva u nastavi građanskog obrazovanja;
2. Utvrditi koje ilustrativno - demonstrativne metode nastavnici građanskog obrazovanja koriste u nastavi;
3. Istražiti da li nastavnici građanskog obrazovanja uopšte koriste strip u nastavi, kao sredstvo vizuelne komunikacije i kao medij u nastavi;
4. Analizirati da li i pretežno u kojem dijelu sata nastavnici koriste strip kao medij u nastavi građanskog obrazovanja;
5. Propitati izvore iz kojih nastavnici građanskog obrazovanja koji koriste strip kao medij u nastavi dolaze do adekvatnih stripova;
6. Otkriti da li i koliko često nastavnici građanskog obrazovanja samostalno izrađuju stripove sa aktuelnom temom u skladu sa NPP-om;
7. Utvrditi koliko često učenici samostalno osmišljavaju strip sa ciljem boljeg razumijevanja nastavnih jedinica na predmetu građansko obrazovanje;
8. Istražiti da li su nastavnici građanskog obrazovanja upoznati sa stripom "Nira" koji se bavi temama ljudskih prava i građanskog aktivizma;

9. Provjeriti da li nastavnici smatraju strip "Nira" značajnim za nastavu građanskog obrazovanja;
10. Ustanoviti da li se primjenom stripa u nastavi građanskog obrazovanja ostvaruje unutarpredmetno povezivanje;
11. Ustanoviti da li se primjenom stripa u nastavi građanskog obrazovanja može ostvariti međupredmetno povezivanje;
12. Preispitati kakvo je mišljenje nastavnika građanskog obrazovanja, te kakva su njihova iskustva u vezi upotrebe stripa u nastavi građanskog obrazovanja;

1.5. SISTEM HIPOTEZA

1.5.1. Glavna hipoteza istraživanja

U istraživanju polazimo od pretpostavke da je strip kao medij u nastavi građanskog obrazovanja izrazito efikasan, te da se pomoću ovog medija mogu u cijelosti realizovati ciljevi i zadaci nastave što će doprinijeti boljem razumijevanju problematike i nastavnih cjelina predmeta građansko obrazovanje neophodnih za život u savremenom društvu.

1.5.2. Pomoćne hipoteze istraživanja

Kako bismo glavnu hipotezu istraživanja što preciznije analizirali i razradili, ovdje ćemo definisati i pomoćne hipoteze koje ćemo u istraživanju potvrditi ili pobiti.

Pomoćna hipoteza 1: Nastavnici smatraju da su ilustrativno - demonstrativne metode veoma primjenjive u nastavi građanskog obrazovanja

Pomoćna hipoteza 2: Nastavnici koriste ilustrativno - demonstrativne metode u nastavi građanskog obrazovanja

Pomoćna hipoteza 3: Nastavnici prilikom realizacije nastavnih jedinica koriste strip kao medij

Pomoćna hipoteza 4: Nastavnici koriste strip u svim dijelovima nastavnog sata, u ovisnosti od samog cilja i zadatka

Pomoćna hipoteza 5: Nastavnici koriste različite izvore iz kojih dolaze do stripova adekvatnih za nastavu građanskog obrazovanja

Pomoćna hipoteza 6: Nastavnici mogu samostalno izraditi jednostavne stripove za nastavu građanskog obrazovanja

Pomoćna hipoteza 7: Učenici su ohrabreni da samostalno izrađuju strip na zadanu temu u formi zadatka

Pomoćna hipoteza 8: Nastavnici su upoznati i u nastavi koriste strip "Nira" koji je edukativnog karaktera i tematski prilagođen nastavi građanskog obrazovanja

Pomoćna hipoteza 9: Nastavnici smatraju da strip "Nira" veoma značajan kao medij u nastavi građanskog obrazovanja

Pomoćna hipoteza 10: Nastavnici pomoću stripa ostvaruju unutarpredmetno povezivanje

Pomoćna hipoteza 11: Nastavnici pomoću stripa ostvaruju međupredmetno povezivanje

Pomoćna hipoteza 12: Nastavnici imaju pozitivno iskustvo sa upotrebom stripa u nastavi građanskog obrazovanja

1.6. Varijable istraživanja

U skladu sa postavljenim predmetom, ciljem i zadacima u ovom istraživanju, utvrdili smo nezavisne i zavisne varijable, kako bismo mogli razmatrati njihovu vezu sa rezultatima istraživanja i izvući uspješne zaključke vezane za upotrebu stripa kao medija u nastavi građanskog obrazovanja.

1.6.1. Nezavisne varijable

Nezavisne varijable u odnosu na cilj istraživanja je učinak stripa na sam cilj ovog istraživanja koji treba utvrditi obim njegove upotrebe kao medija u nastavi građanskog obrazovanja, dok su nezavisne varijable u odnosu na ispitanike: spol i godine radnog iskustva.

1.6.2. Zavisne varijable

Ono što smo posmatrali i mjerili kao zavisnu varijablu u ovom istraživanju, kao varijablu na koju se može djelovati i čiji se efekti mijenjaju uz dodatni uticaj kako bismo utvrdili da li postoji otvorenost kod nastavnika za upotrebu stripa kao medija u nastavi, kao i ukazivanje na mogućnost unutarpredmetnog i međupredmetnog povezivanja upotrebom stripa kao medija.

1.7. Uzorak istraživanja

Budući da je predviđeno prikupljanje informacija o problematici koja se tiče svih voditelja nastavnog procesa na predmetu građansko obrazovanje, pokušali smo istraživanjem obuhvatiti što veći broj nastavnika koji su direktno uključeni u nastavu i koji sami, prema vlastitom znanju i potrebama kreiraju sat iz predmeta građansko obrazovanje, te samostalno biraju medij i metode rada. Važno je naglasiti da su svi sudionici ovog istraživanja bitni i da su, prema mogućnostima realizacije ovog ispitivanja i njihovoj dostupnosti samom ispitivaču, uzeti kao slučajni uzorak, te se podaci dobijeni istraživanjem mogu koristiti samo da bi se stekla šira slika o upotrebi stripa kao medija u nastavi građanskog obrazovanja na području Kantona Sarajevo na kojem je i izvršeno istraživanje, uz pretpostavku da bi se slični rezultati dobili i na području FBiH ili cijele BiH.

U istraživanju je učestvovalo 34 ispitanika, nastavnika građanskog obrazovanja od ukupno 61 nastavnika uposlenog na području Kantona Sarajevo koji su dobili anketu.

1.7.1. Etički preduslovi u odnosu na sudionike istraživanja

Za provedbu ovog istraživanja koje je obuhvatilo nastavnike građanskog obrazovanja u osnovnim školama na području Kantona Sarajevo na osnovu Odluke o usvajanju teme izdane od strane Fakulteta političkih nauka, na osnovu koje je dobijena usmenu saglasnost rukovodioca, odnosno predsjednika stručnog aktiva kao i saglasnost svih ispitanika ponaosob koji su učestvovali u istraživanju. Nastavnicima koji su zamoljeni da učestvuju u anketi koja im je dostavljena putem google platforme, stavljena je i napomena da ih nisu obavezni popunjavati, te da je učešće dobrovoljno, a svi lični podaci zaštićeni.

1.8. Metode istraživanja

U skladu sa postavljenim predmetom, ciljem i zadacima ovog istraživanja napravili smo selekciju istraživačkih metoda koje su, tehnički gledano, način organizacije ovog istraživanja, a koje smo smatrali najpogodnijima za izvođenja relevantnih zaključaka. Metode koje smo koristili u ovom istraživanju ima za cilj da omoguće bolji uvid u samu nastavu ali i da uputi nastavnike na mogućnosti izvođenja kvalitetnije nastave građanskog obrazovanja gdje se kao medij u nastavi navodi upotreba stripa. S obzirom na kompleksnost istraživačkog problema koji uključuje različite skupine koje su sudionici nastavnog procesa, bilo je nužno primijeniti različite metode, podjednako bitne za ovo istraživanje. Stoga se ovo istraživanje može opisati kao ono "u kojem je upotrijebljeno više od jedne metode, odnosno, u kojem su iskazani različiti pogledi na svijet" (Teddlie & Tashakkori, 2003)

1.8.1. Kvantitativna metoda

je kao rezultat statističkih analiza dobijenih odgovorima nastavnika kroz upitnike dala brojčani opis onog dijela istraživanja koji se odnosio na proces nastave građanskog obrazovanja i upotrebu stripa kao medija u nastavi, a kvalitativne njihovu dublju, numeričku deskripciju izraženu procentima.

1.8.2. Mješovita metoda

U određenim fazama smo kombinovali istraživačke metode kako bi se dobio odgovor na istraživačka pitanja koja nisu mogla bit odgovorena samo uz pomoć kvantitativne analize. Kombinovanje metoda, po definiciji, predstavlja postupak prikupljanja, analiziranja i povezivanja kvantitativnih i kvalitativnih podataka u određenim fazama istraživačkog procesa s ciljem boljeg razumijevanja istraživačkog problema (Teddlie & Tashakkori, 2003). Ovakva se "kombinovana metodologija" (Mix method design) provodi da bi se ojačali zaključci, objasnili kvantitativni rezultati, te stekao uvid u različita (lična) iskustva (Creswell & Clark, 2011).

1.8.3. Metoda teorijske analize

Ova metoda je osnovna metoda u teorijskom proučavanju i neizostavna je metoda u naučnim istraživanjima gdje se oslanjamo na prethodna iskustva i teorije, o kojima postoje referentni teorijski izvori u vidu naučnih radova, opšta i stručna pedagoška literatura, literatura iz oblasti metodologije, didaktike, komunikologije. U ovom istraživanju metoda teorijske analize je neophodna zbog proučavanja samog teorijskog okvira, ali i zbog uspostavljanja i dokazivanja efikasnosti upotrebe stripa kao medija u nastavi građanskog obrazovanja i doprinosi kvalitetnijoj realizaciji cilja i zadatka ovog istraživanja.

1.8.4. Deskriptivna metoda

Obuhvata prikupljanje, zatim obradu i prezentaciju podataka, njihovu interpretaciju, izvođenje zaključaka, kao i korištenje tih rezultata u prijedlozima za poboljšanje odgojno- obrazovnog procesa.

1.9. Tehnike i instrumenti istraživanja

Uz prethodno obrazložene metode koristili smo samo jednu tehniku istraživanja pod čime se podrazumijeva postupak prikupljanja podataka koji se koristio u ovom istraživanju. Budući da

ovo istraživanje nije pretenciozno i ciljevi i zadaci su jednostavni, za prikupljanje potrebnih podataka bila je dovoljna anketa.

1.9.1. Anketa

Anketni upitnik u ovom istraživanju je kreiran samostalno i u skladu sa postavljenom glavnom hipotezom koja se utvrđuje kroz pomoćne hipoteze ovog istraživanja. Anketiranje predstavlja tehniku neeksperimentalnog istraživanja koje se koristi za prikupljanje kvantitativnih podataka o stavovima ispitanika u vezi sa činjenicama značajni za istraživanje. Ovo je tehnika prikupljanja podataka u kojoj ispituju stavovi i mišljenje ispitanika značajnih za naše istraživanje. Ankete imaju zadatak da nam daju uvid u stavove ispitanika, koji mogu biti i nedovoljno precizni ili čak netačni, što je jedan od nedostataka ovakve tehnike prikupljanja podataka. Podaci su prikupljeni izravno od ispitanika pri čemu smo koristili anketni upitnik zatvorenog tipa za nastavnike. Anketa se sastoji od 12 pitanja od kojih se u prvih 11 od ispitanika tražilo da zaokruže jedan od ponuđenih odgovora, u skladu sa Likertovom skalom, kojom se mjere stavovi ispitanika po principu petostepene skale koju smo najčešće koristili u ovom djelu ankete - čime smo ispitaniku dali mogućnost da izrazi stepen svog slaganja ili neslaganja sa određenom tvrdnjom.

Od sudionika se u posljednjem dijelu ankete, u 12. pitanju, u formi otvorenog pitanja, tražilo da iznesu svoje mišljenje u vezi upotrebe stripa u nastavi građanskog obrazovanja.

Nakon toga je uslijedilo selektovanje podataka, te kvantitativna i kvalitativna analiza dobivenih podataka.

2. Edukativni potencijal stripa

Stripu je prethodila cijela historija umjetnosti, od pećinskih crteža do stripa kao zasebne umjetničke forme, a koja je oficijelno nastala krajem 19. stoljeća, da bi danas dobila oblik kakav mi poznajemo.

Stripovi nisu postali popularni sve do 1930-ih, od kada su prošli kroz mnoge promjene tijekom godina i postali su neizostavan oblik zabave. Korišteni su u mnogim obrazovnim okruženjima, uključujući škole, kao pomoć u podučavanju raznih tema. Uloga i značaj stripa prevazilazi često bizarne i jednostavne nizove slikovnih prikaza sa komentarima u oblačićima.

Stripovi se mogu koristiti za uključivanje učenika u nastavu i kao pomoć u učenju o različitim temama. Oni pružaju vizualni prikaz predmeta i mogu pomoći učenicima da lakše razumiju koncepte. Također se mogu koristiti za poticanje interesa učenika i motivaciju da uče više. Osim toga, stripovi se mogu koristiti kao pomoć studentima u formiranju kritičkog mišljenja i razmišljanja o zadanim temama i istraživanju vlastitih ideja i mišljenja.

Stripovi se u školama mogu koristiti na razne načine. Mogu se koristiti za dopunu tradicionalnih metoda podučavanja, za uvođenje novih tema ili za pomoć učenicima u razumijevanju teških pojmova. Također se mogu koristiti kao pomoć učenicima da razviju svoje vještine pisanja, jer se mogu koristiti za izradu vlastitih stripova ili pisanje priča. Osim toga, stripovi se mogu koristiti za poticanje učenika na čitanje, što je neophodan preduvjet za sticanje formalnog znanja, kakvo se nudi u nastavno-obrazovnom procesu. Istovremeno, stripovi su izvrstan alat za angažiranje učenika i pomoć u učenju. Mogu se koristiti na različite načine u učionici i mogu pomoći motivirati učenike i učiniti učenje zabavnim. Zbog toga je bitno objasniti pojmovima poput vizuelna komunikacija, strip i vrste stripa, ali i samog predmeta građansko obrazovanje, te obrazložiti načine na koji se strip može primjenjivati u nastavi kao vizuelno - demonstrativna metoda rada, a sve sa ciljem boljeg razumijevanju same teme ovog istraživanja koje će ponuditi bolji uvid ne samo u značaj upotrebe vizuelnih sredstava u nastavi svim osobama uključenim u nastavni proces, u prvom redu nastavnicima i učenicima, nego da će i ohrabriti nastavnike da u nastavi koriste i neke zanemarene medije i metode rada.

2.1. Određenje stripa

Postoji veliki broj teoretičara koji su se bavili stripom, a svako od njih je pokušao dati svoju definiciju. Počesto su različite definicije oprečne i stiče se dojam da rasprave oko samog pojma stripa kontinuirano traju i danas, ali se načelno svi slažu da su njegova glavna obilježja slika (ilustracija), jezik i riječ, te da je da je strip niz ilustracija koje su hronološki povezane. Međutim, jednostavnost tu prestaje. Strip kakvog mi poznajemo pojavio se krajem 19. stoljeća. Sigurno ne postoji osoba koja nikada nije čula za strip! Teškoće oko jedinstvene definicije stripa počivaju na njegovoj kompleksnosti jer je istovremeno i narativan i vizuelan. Strip je najčešće, ali ne i nužno, praćen tekstom u oblačiću iznad crteža ili kao podnaslov kvadratu ispod crteža. Strip mora imati najmanje dvije ilustracije, koje se logičko i kognitivno povezuju u svijesti čitaoca i tako formira priču. Sredinom prošlog stoljeća se, pored stripa, pojavio i grafički roman, kojeg se često poistovjećuje sa stripom. Evidentno se radi o srodnim formama, ali je grafički

roman samostalna priča koja kombinuje tekst i umjetnost, koji, po teoretičaru Michale R. Lavinu (1998), se bavi mnogo ozbiljnijim temama od stripa koji, po njemu, služi samo za zabavu. Grafički roman prenosi priče o životnim problemima, te aktuelizira ozbiljna društvena pitanja. U kontekstu nastave i upotrebe stripa kao medija u nastavi, vrijedi razmotriti i pojam grafički roman, koji bi bio dostojniji naziv za medij u nastavnom procesu. Mišljenje navedenog teoretičara dijele mnogi koji smatraju strip formatom limitiran i sadržajno podređen zabavi te kao takva nisu vrijedni kritičke procjene. S druge strane grafički roman nije određen formatom, niti kvantitetom samog materijala, dok naziv grafički upućuje na umjetničko tretiranje ilustracije, a roman implicira književni aspekt sadržaja.

Može se zaključiti da jedinstvena definicija stripa ne postoji, kako zbog njegove složenosti kao žanra i oblika, tako i zbog toga što svaki stručnjak i poznavatelj na strip gleda sa posebnog subjektivnog gledišta. Iako je u suštini koncept stripa razumljiv gotovo svakom korisniku, pri njegovu objašnjenju u obzir treba uzeti i složenu historiju i razvoj kojim je strip poprimio oblik kakvog danas poznajemo.

Iako smo konstatovali da ne postoji jedinstvena i jasna definicija stripa, veliki broj autora ne odustaje od pokušaja da daju složene i detaljne definicije stripa, pa tako i rijetki od bosanskohercegovačkih autora koji su se bavili ovom problematikom, su dali svoj doprinos u boljem razumijevanju i popularizaciji, poput Cerića (2013) koji nakon analize velikog broja različitih teorija konstatuje da upravo te različite definicije sugeriraju da je strip eklektična, multimedijalna izražajna forma, te ga stoga ne treba razumijevati kao nešto što je u cijelosti definirano i određeno, već mu treba pristupiti na način stalnog preispitivanja i traženja novih izražajnih, sadržajnih i tehnoloških potencijala, jer se pokazalo tokom vremena da je strip uvijek išao u korak s tehnološkim razvojem te se stalno razvijao i evoluirao. Demistifikaciji pojma stripa se može pristupiti upravo preko multimedijalne prirode koja u osnovi ima prenos informacije putem vizuelnog sadržaja.

Strip, ne samo kao umjetnička forma, nego i kao potencijalni nastavni medij, konkretno u nastavi građanskog obrazovanja, je značajan fenomen kako u sociološkom, tako i u obrazovnom smislu.

2.1.1. Strip kao sredstvo komunikacije

Komunikacija doslovno predstavlja način sporazumijevanja te je slobodno možemo tako i definisati. Samo sporazumijevanje predstavlja prenos ili razmjenu informacija, misli, emocija.

Za razumijevanje komunikacijskog procesa treba se upoznati sa svim njegovim elementima, od pošiljatelja poruke, kanala kojim poruka teče, samog kodiranja poruke, sadržaja poruke, njenog dekodiranja, pa sve do primatelja poruke. Za komunikaciju se može reći da je sredstvo koje omogućuje osobama koje komuniciraju da razmjenjuju informacije te da utječu na mišljenja i ponašanja sugovornika. Komunikacija je proces stvaranja i razmjene informacija pomoću znakova i simbola oblikovanih u poruke, pri čemu ti znakovi i simboli predstavljaju sredstva koja povezuju predmete, pojave i stavove s određenim značenjem (Lukaš i Mušanović, 2011). Komunikacijski proces koristi znakove i simbole za prenošenje komunikacijske poruke, a ona osoba koja odašilje poruku, kao i ona koja je prima trebaju poznavati iste znakove koje onda u tom procesu kodiraju i dekodiraju, jer jedino na takav način može doći do razumijevanja same poruke.

Uspješnost komunikacije vrlo često ovisi o samoj vrsti komunikacije koja se koristi u pojedinoj situaciji, pa se tako komunikacija može razlikovati prema različitim kriterijima kao što su broj sudionika, način komunikacije, izvor poruke (osoba ili audio-vizualni medij) te upotreba riječi ili gesta. Postoje različite podjele komunikacije te je neke od postojećih podjela potrebno predstaviti radi dobivanja šire slike o mogućim ishodima komunikacije, te smještanje stripa kao medija za prenos informacije u adekvatnu vrstu komunikacije. Komunikacijski proces se može realizovati na dva načina; putem verbalnih i neverbalnih sredstava. Kako bi se dobila šira slika o tome što je komunikacija, bitno je poznavati Watzlawickova teorija komunikacije te vrste komunikacije koje obuhvaćaju intrapersonalnu, interpersonalnu, i masovnu komunikaciju, jednosmjernu i dvosmjernu, te verbalnu i neverbalnu (Hall, 2021). Obzirom na broj osoba koji sudjeluje u komunikacijskom procesu, komunikacija se može dijeliti na intrapersonalnu, interpersonalnu i masovnu komunikaciju. Intrapersonalnu komunikaciju, koja se još naziva i monokracija, može se smatrati svojevrsnim unutarnjim govorom, jer pojedinac govori sam sebi. Interpersonalna komunikacija je naziv za komunikaciju u paru, između dvije osobe, licem u lice. Masovna komunikacija razvila se zahvaljujući razvoju tehnologije, odnosno sredstava za masovnu komunikaciju (radio, televizija, računar). Prema vrsti medija koji može biti živi ili neživi, komunikacija se dijeli na personalnu i apersonalnu komunikaciju. Personalnu komunikaciju obilježava neposredan način komuniciranja koji se događa između dvije ili više osoba, dok kod apersonalne komunikacije postoji prisustvo tehničkog medija koji posreduje u prenošenju komunikacijske poruke. Osim računara, ovdje treba dodati i sve popularniju vještačku inteligenciju. S obzirom na smjer, komunikacija se dijeli na jednosmjernu i dvosmjernu. Kod jednosmjerne komunikacije pošiljaoc šalje poruku bez očekivanja odgovora primatelja te dvosmjernu gdje komunikacija teče u oba smjera. Za razliku od jednosmjerne,

dvosmjerna komunikacija omogućuje dobijanje povratne informacije među sugovornicima, čime se potvrđuje razumijevanje primljene poruke. Podjela komunikacije na verbalnu i neverbalnu temelji se na pojavljivanju izgovorene riječi u verbalnoj, korištenju gesta u neverbalnoj te prisutnosti raznih glasovnih formi u paraverbalnoj komunikaciji. Verbalna komunikacijska poruka prenosi se putem riječi, pa je neophodno odrediti sistem verbalnih simbola (poput jezika). Neverbalna komunikacija koristi neverbalne znakove (geste, držanje tijela, pokrete ruku i nogu, te mimiku lica) prilikom prenošenja poruke koji nisu verbalni elementi, odnosno riječi. Simboli se mogu javljati u mnogo oblika, uključujući riječi, ali oni mogu uključivati geste, izraze lica, pokrete očiju, pokrete tijela, držanje tijela i dodirivanje. Ljudska komunikacija stalno se odvija na dvije razine, na verbalnoj i neverbalnoj. Verbalna komunikacija podrazumijeva komunikaciju koja se može ostvariti upotrebom govora, ali i komunikaciju pismenim putem (u savremenom dobu se odnosi na komunikaciju upotrebom štamparskih ili digitalnih medija). S druge strane, neverbalna komunikacija predstavlja zapravo vizuelnu komunikaciju koja se ostvaruje upotrebom simbola, grafikona, karata ili neverbalnim putem govorom tijela, gestama, mimikom, visinom glasa i sl.

Strip spada isključivo u vizuelnu komunikaciju, gdje je tekst, uslovno rečeno, također vizuelni element, ali svakako sekundaran u odnosu na sam crtež. Strip, dakle, po svojoj strukturi i definiciji jeste medij za prenos informacija putem vizuelnih elemenata i kao takvog ga treba posmatrati i u kontekstu metoda za izvođenje nastave u cjelini, pa i u kontekstu nastave građanskog obrazovanja koji je okosnica ovog istraživanja.

Vizuelna komunikacija je oblik neverbalne komunikacije koja prenosi informacije putem vizuelnih elemenata koje uključuju sve dvodimenzionalne prikaze, crteže, znakove, ilustracije, skice, stripove, a u savremenom poimanju vizuelne komunikacije u navedeno svakako ubrajamo i web dizajn, reklame i filmove kao i ostale multimedijalne sadržaje. iz činjenice da putem vida primamo više od 80% informacija iz našeg okruženja, jasno je zašto je uvijek bolje koristiti i sredstva vizulene komunikacije u prezentaciji naših stavova i ideja, a svakako i kao pomoćno nastavno sredstvo, o čemu ćemo u nastavku dati detaljnije obrazloženje.

Interpretacija vizuelnih poruka je nešto sasvim drugo, a preduslov za pravilno čitanje vizuelnih poruka zahtijeva određeni senzibilitet, znanje i sposobnost prepoznavanja vizuelnih poruka. Vizuelna komunikacija je postupak kojim se informacije grafički prikazuju kako bi se na što efikasniji i najjednostavniji način prenijelo značenje. To je komunikacijski proces koji je izuzetno relevantan, jer je naše prevladavajuće osjećanje vida, što je glavni način na koji komuniciramo s okolinom. U savremeno doba, kada se većina informacija dobija putem medija jasno je da su sredstva vizuelne komunikacije dominantni alati u medijskim tehnologijama,

grafičkom dizajnu, marketingu i sl. , gdje se moraju slijediti određena pravila da bi se vizuelna informacija adekvatno prenijela. Isto vrijedi i za strip koji mora imati strukturu i slijed.

Najvažniji aspekt vizuelne komunikacije je u tome što je ona razumljiva skoro svima na isti način, naročito ako se uzmu u obzir univerzalno psihološko djelovanje boje, oblika i ostalih likovnih elemenata na sve osobe, bez obzira na kulturološko djelovanje. Potpuno drugačija je verbalna komunikacija koja ovisi o razumijevanju jezika, kulture, načina razmišljanja i sl. Vizuelna komunikacija je jednostavna i lako razumljiva i veoma upotrebljiva ne samo u grafičkom dizajnu i marketingu, nego i u nastavi kroz animacije, ilustracije te, zašto da ne, medij stripa!?

Prilikom kreiranja vizuelne poruke služimo se likovnim jezikom (linija, boja, oblik, ...) i estetskim principima (simetrija, harmonija, repeticija, ...), pa je za izradu kvalitetnog proizvoda vizuelne komunikacije, u koju spada i strip, neophodno makar osnovno poznavanje likovnog jezika. Svako dijete prije no što nauči čitati i pisati, počinje komunicirati putem crteža. U historijskom razvoju čovječanstva, crteži, simboli i znakovi kao oblik komunikacije su prethodili sofisticiranijim oblicima komunikacije kao što su jezik i pismo, pa je očekivano da i savremeni čovjek, bez obzira na stepen obrazovanja, primarno zapaža vizuelne sadržaje. Proces vizuelne komunikacije teče od pošiljaoca do prijemnika posredstvom medija, odnosno kanala preko kojeg se prenosi poruka. Da bi poruka uspješno ostvarila komunikaciju između pošiljaoca i prijemnika, neophodno je da su usaglašena pravila i procesi koji poruci daju smisao. Bitan segment stripa jeste ilustracija koja je nosilac vizuelne poruke.

2.1.2. Ilustracija i animacija u nastavi

Osnovni oblik vizuelne komunikacije je ilustracija koja različitim vizuelnim elementima objašnjava temu razrađenu u tekstu. Nezahvalno je tražiti jednu i jedinstvenu definiciju pojma ilustracija i sve daju samo djelimičan odgovor. Male (2012) kaže da je ilustracija crtež, slika ili printani umjetnički rad koji razjašnjava, tumači, naglašava ili samo dekoriše pisani tekst koji može biti umjetničke ili komercijalne vrijednosti. Ilustracija može biti crtež, slika, skica, fotografija ili kombinacija spomenutih medija.

Historijski gledano, ilustracije su služile kao dodatak tekstu u knjigama, časopisima i novinama. Tada su bile jedini način realnog prikaza stvari, događaja, ideja, itd. Pojavom fotografije, ilustracije su dobile više slobode, te se razvijaju u raznim smjerovima. Vremenom su se manje bazirale na tehničkim aspektima, pa se više pažnje davalo kreativnosti i originalnosti. Slike i ilustracije raznolikog sadržaja prisutne su od postanka svijeta. Svaki narod svoju je povijest

ispričao kroz slike. Dokaz toga vidljiv je na zidinama špilja i malenih dekorativnih predmeta iz paleolitskog doba. Čovjekovi preci koristili su materijale, koji su u ono vrijeme bili dostupni, kako bi ispričali svoju povijest. Egipćani su prvi ljudi koji su na papirusima i klesanjem u kamenu, koristili slikovno pismo, odnosno hijeroglife. U srednjem vijeku su uglavnom ilustrirana početna slova u knjigama, dok se kasnije razvilo slikanje minijatura na stranicama knjiga. Tek u 19. stoljeću raste zanimanje za ilustracije kada se njima počinju ukrašavati plakati. Kako se tehnologija razvijala, tako se razvijala sposobnost društva da ispriča svoju priču. Pojavom fotoaparata u 20. stoljeću, ilustracija doživljava svoj pad. Napretkom tehnologije i digitalnih uređaja razvija se digitalna ilustracija, čija je glavna odlika svestranost tehnika i raznovrsnih programa, koji u velikoj mjeri počinju zamjenjivati ručno izrađenu ilustraciju.

Ilustracije možemo podijeliti na doslovne i konceptualne ilustracije. Doslovne ilustracije prikazuju slikovnu stvarnost. U ovim ilustracijama nalazimo vjerodostojan prikaz stvarnosti. Iako tematika može biti nerealna ili djelo fikcije, naglasak se daje na stvaranje scene koja je realna. S druge strane nalazimo konceptualne ilustracije koje imaju metaforičku primjenu na subjekt ili ideju. One i dalje mogu sadržavati realne elemente, no njihovo značenje ili forma su potpuno različiti. Druga vrsta podjele odnosi se na tehnički aspekt ilustracije, tehniku izrade ilustracije, pa ih svrstavamo u tradicionalne i moderne. Doslovne ilustracije su: fotorealizam, hiperrealizam i historijske ilustracije.

Fotorealizam je vrsta ilustracije u kojoj ilustrator pokušava postići što realniji prikaz stvarnog motiva koristeći se ilustracijom, a ne fotografijom.

Hiperrealizam ne mora nužno imati fotografiju kao predložak, već može koristiti druge motive. Ovakve ilustracije sadrže elemente koji ilustraciji daju dodatnu vrijednost ili značenje. Posljednja vrsta ilustracije koja spada u ovu grupu su povijesne. Ovdje spadaju portreti i ostala slikarska djela iz prošlih stoljeća. Ona su najčešće prikazivala osobe ili neke važne događaje, te su morala biti realna. Iako se u njima znalo preuveličavati ili mijenjati pojedine detalje, taj tip ilustracije je i dalje bio vrlo blizu realnog.

Za razliku od navedene grupe ilustracija, konceptualne ilustracije se više fokusiraju na mašti i originalnosti. Pa su tako primjeri ove grupe ilustracija: tehnički crteži, apstraktne ilustracije i sekvence slika.

Tehnički crteži se najviše koriste kao alat za detaljnije ili konkretnije opisivanje motiva. Najčešća primjena ovakvih ilustracija je u industriji gdje se ilustracijama služi kao dodatna informacija. Ponekad ilustracije izgledaju realno te bi se mogle smjestiti u prethodnu grupu.

Apstraktne ilustracije potpuno ignorišu realnost te prikazuju unutrašnje stanje uma ilustratora. Ove ilustracije nemaju nikakvih ograničenja, te su zbog toga savršene za sve tehnike

ilustrovanja. Sekvenca slike se najčešće pojavljuje u obliku jednostavnih stripova ili grafičkih novela. Stilovi se mogu razlikovati od autora do autora, a bit ilustracija je u njihovoj povezanosti kao cjeline.

Tradicionalne tehnike ilustriranja koristile su različite materijale: papir, drvo, platno za podloge, dok bi otisak najčešće nastajao bojom, olovkom ili ugljenom. Neke od tradicionalnih tehnika ilustriranja su: ksilografija, litografija, olovkom, ugljenom, vodenim bojama, kolaž, akril, tuš. Svaka od ovih tehnika ima svoje prednosti te specifičnu namjenu. Ksilografija je postala popularna pojavom prvih štamparskih mašina, jer je omogućila masovnu reprodukciju. Ilustracije nastale ksilografijom imaju grublje rubove i daju privid teksture. Otisak se dobiva pomoću boje otisnute na gravirani komad drveta. Samim time, kontrasti između praznog prostora i boje su vrlo izraženi i jasni. Danas joj je primjena smanjena, ali i dalje postoje ilustratori koji se koriste ovom tehnikom upravo zbog njenih tehničkih specifičnosti.

Litografija je grafička tehnika koja koristi litografski kamen. Ova tehnika je danas vrlo zastupljena u masovnoj štampi ekskluzivnih izdanja knjiga i časopisa, ali i plakata, jednako kao i grafička tehnika sito štampe. Ali, jedna od najpopularnijih tehnika je olovka. Olovka je vrlo zahvalan alat jer omogućava ilustratoru široki spektar linija, od oštih i preciznih do blagih i mekih koji se koriste za sjene ili prijelaze. Olovka također može koristiti i kao alat za početne skice koje se kasnije razvijaju nekom drugom tehnikom.

Tehnika slična olovci je ugljen. Iako imaju gotovo pa ista svojstva, ugljen je dosta grublji materijal, te ilustracije nastale ovom tehnikom izgledaju nedovršeno. Ponekad ilustrator koristi dodatne materijale kao što su tkanine ili prsti kako bi razmazao otisak, te stvorio iluziju teksture raznih materijala ili sjene. Ova tehnika također može koristiti kao konceptualna skica kasnijih ilustracija.

Akrilne i akvarelne boje su također popularne među ilustratorima zbog svoje karakteristike koja im omogućava nanošenje na više vrsti podloga. Relativno su lake za korištenje i brzo se savladavaju osnove ilustrovanja. S obzirom na to da se miješaju s vodom, daju vrlo blage prijelaze među tonovima, ali i prozirnost boja.

Kolaž kao tehnika ilustracije koja, iako je dvodimenzionalna, zbog svoje specifičnosti lijepljenja raznih slojeva materijala daje i dojam dubine i stvarnih sjena. Kolaž ne mora nužno sadržavati samo jednu vrstu materijala. Ilustratori, dodavanjem različitih vrsta materijala, stvaraju dinamičnije i zanimljivije ilustracije. Osim papira se mogu koristiti tkanine, karton, folije kao i ostali materijali.

Tuš je na neki način kombinacija pojedinih tehnika, tj. koristi elemente tih tehnika i stvara svoje posebnosti zbog koje je vrlo popularna u današnje vrijeme. Jedna od prednosti ove tehnike je

ta što je relativno jeftina, ne zahtijeva mnogo prostora i brzo se savladava. Iz opisa je jasno da je upravo zahvaljujući ovoj tehnici, strip doživio svoj procvat, jer se jednostavno radi, a vizuelno postiže željeni efekt.

Sve ove tehnike je neophodno obrazložiti, jer se u empirijskom dijelu pozivamo na samostalnu izradu stripa, koji je predstavljen sa nizom ilustracija, pa je neophodno upoznati se i sa tehnikama koje se mogu koristiti u izradi ilustracija za strip.

Trend koji je zahvatio sve oblike vizuelne komunikacije je posljedica tehnološkog napretka. U savremeno doba se napuštaju tradicionalne crtačke tehnike i sve više se izraz traži u medijskim tehnologijama. Digitalni mediji su postali glavni alat ilustratora, a u odnosu na tehniku izrade savremene ilustracije možemo podijeliti na vektorske i rasterske. Vektorske ilustracije korištenjem vektorskih elemenata, omogućuju neograničenu manipulaciju ilustracije, bez straha od gubitka kvalitete. U pravilu je teže napraviti blage prijelaze među vektorima, jer su granice često vrlo jasne i naglašene. Ove ilustracije svoju primjenu pronalaze na web-u kao i mobilnim aplikacijama. Prepoznatljive su upravo po svojim jasnim rubovima, oblicima i separaciji među elementima.

Rasterske ilustracije najčešće nisu podložne prevelikoj manipulaciji zbog rasterskih elemenata koji se ne mogu beskonačno povećavati ili smanjivati, a da ne gube na svojoj kvaliteti.

Autori u svojim ilustracijama primjenjuju stilove koji su bliski njihovom osobnom stilu ilustriranja i koje smatraju dostojnim u prenošenju poruke. Također stilovi mogu ovisiti o klijentu, efektu koji se želi postići ili ilustratorovoj mašti. Stilova ima mnogo i nerijetko se dodiruju ili preklapaju do određene granice. Bez obzira u kojem mediju, tradicionalnom crtačkom ili savremenom se realizuje ilustracija, podliježe istim pravilima, a u odnosu na način zrade, stilove možemo podijeliti na:

1. apstraktni stil – jednostavan, sažet pristup u kojem se ističu likovni elementi poput boje, forme i koncepta;
2. stripovski stil – podsjeća na stripove koji se pojavljuju u dnevnom tisku, zaigran je i često smiješan;
3. ekspresionistički stil – naglašava emociju putem boje i manirističkim potezima;
4. impresionistički stil – zaustavlja neki trenutak iz priče s naglaskom na svjetlosne efekte;
5. folklorni stil – nadovezuje se na tradiciju u smislu sadržaja i tehnika izrade;
6. naivni stil – izgleda vrlo infantilno u izvedbi i odlikuje se dvodimenzionalnošću i plošnim slikarskim pristupom;
7. realistički stil – objekte i likove tretira precizno, uredno i realistički;

8. nadrealistički stil– prikazuje imaginarne i iznenađujuće prizore s mnogim maštovitim detaljima;
9. romantičarski stil – naglašava raskošno ukrašavanje oko prizora u slikovnici u stilu starih majstora (uokviruje prizor).

U daljnoj analizi savremenih medija potrebno je osvrnuti se i na pojmove poput concept art koji obuhvata ilustracije za video igre, animirane filmove, fantasy ilustracije ili web ilustracije. Termin Concept art se prvi put pojavljuje u 30-im godina prošlog stoljeća kao ilustracije za Disney kao i automobilske industriji. Cilj ovakvih ilustracija je, kroz nekoliko interpretacija jedne teme, dati klijentu mogućnost odabira i zbog toga se najčešće koristi u marketingu.

Dječje ilustracije su svakako kategorija koja nikada neće izumrijeti. Iako ove ilustracije mogu biti vrlo različite, sve ih povezuje ciljana publika, a to su djeca. Ilustracije ovise o priči, publici, tematici i mnogim drugim uvjetima. Uvijek su šarene, dinamične, zanimljive i pričaju priču. Ovdje ćemo posmatrati strip i njegova praktična primjena kako sredstvo za rad u nastavi viših razreda osnovnih škola u KS, na nastavi građanskog obrazovanja.

Stripovi su prepoznatljiva vrsta umjetnosti i zbog toga su i ilustracije rađene u tu svrhu lako razlikovati. Krasi ih sposobnost pričanja priče ne samo u slijedu već svaka sličica priča svoju. Nerijetko se pojavljuje tekst u obliku balona ili nekih drugih oblika, koji predstavlja govor ili neke zvukove koji se pojavljuju u toj sceni. Stil koji ilustratori koriste također može varirati od realnog pa do skroz apstraktnog, ovisno o temi stripa. Kod ilustracije je potrebno navesti još nekoliko važnih vrsta ilustracije.

Ilustracije za knjige i časopise možemo podijeliti na dvije kategorije, naslovnica i ilustracije unutar knjiga, novina, odnosno časopisa. Ilustracije na koricama imaju za cilj uhvatiti pažnju čitatelja i potaknuti ga na kupovinu. Ilustracije unutar korica služe kao dodatno objašnjenje teksta ili kao prilog. Ilustracije u knjigama trebaju služiti kao prilog ili objašnjenje teksta i njihova je svrha biti u pozadini i ne skretati pažnju na sebe. Ilustracije u oglašavanju rade upravo to. U današnjem svijetu, gdje niko nema vremena stati i čitati tekst, oglašivači se okreću ilustracijama kao glavnim alatima za privlačenje pažnje klijenata. Također, ponekad se poruka koju neki brand želi prenijeti publici ne može izreći fotografijom i zbog toga ilustracija u oglašavanju ima vrlo važnu ulogu.

Ilustracije na ambalaži se pojavljuju radi jednog jednostavnog razloga - konkurencije. Razvojem tehnologije i trgovine, proizvodi se sada prodaju na globalnoj razini, gledajući kako staviti svoj proizvod na prvo mjesto kupaca, kompanije se sve više okreću ilustraciji kao alatu za privlačenje pažnje. Slično kao i kod oglašavanja, ilustracija je ta koja šalje poruku te zbog toga moraju biti originalne i kreativne kako bi se isticale u gomili ostalih pakiranja.

Ilustracije korištene u brandingu moraju ispunjavati određene uvjete: moraju biti jednostavne , ali prepoznatljive. Čitljive na malim veličinama, ali širiti poruku branda. Ilustrirani logo nije sve što brandu treba. Ponekad set ilustracije postaje dio korporativnog identiteta , te ostaje uz brand gdje god da se pojavljuje.

Digitalna ilustracija spada u moderne vrste ilustracija. Može nastati na dva načina. Prvi način jeste kada ilustracija nastaje u programu za crtanje od svog početka do finalizacije. Drugi način je kombinacija postojeće skenirane ilustracije, koja se editira u nekom od programa. Princip crtanja zavisi od ilustratora do ilustratora. Neki koriste grafičke tablete i olovke kako bi vjernije dočarali pokret olovke ili kista, dok drugi koriste isključivo miš. Rasterske i vektorske ilustracije, koje smo već spominjali, imaju svoje prednosti i nedostatke. Rasterske daju ilustratoru veću kontrolu nad bojama i prijelazima između elemenata, dok vektorske svoje nedostatke u manipuliranju bojama nadoknađuju u očuvanju oblika i rubova zbog oblika temeljenih na matematičkim funkcijama. Pošto je animacija sveprisutna u svakodnevnom životu, a svakako i neizostavno nastavno sredstvo za rad, a uvijek se spominje i kao zamijena za strip u svjetlu savremenih sredstava izražavanja, očigledno je da je pojam kojeg treba obrazložiti, da bismo dobili potpuni uvid i jasniju predstavu ilustracije, ali i samog stripa.

Kao i ilustracija, ali kao i strip animacija se može obrazložiti na više načina. Korijen riječi dolazi od starogrčke riječi „anima“ što znači „duša“. Slijedeći porijeklo riječi animacija može biti definirana kao proces davanja života neživim objektima. U filmskoj umjetnosti animacija označava proces izrade animiranog objekta unutar filma ili animirani film u cjelini, bio on kratkometražan ili dugometražan. Uzimajući u obzir početke animacije, animacija se može definirati kao skup statičnih slika (ilustracija) koje svojim brzim izmjenjivanjem stvaraju dojam pokreta. Taj fenomen je moguć zahvaljujući tromosti ljudskog oka.

Dvije osnovne vrste animacije su 2D i 3D animacija. 2D animacija podrazumijeva stvaranje iluzije pokreta u dvodimenzionalnom prostoru i nastala je direktno iz ilustracije, dok 3D čini isto to samo u trodimenzionalnom prostoru, zahvaljujući medijskim tehnologijama i programima za animaciju. Jedan od najznačajnijih resursa u području animacije je knjiga dvojice Disneyevih animatora, a to su Thomas i Johnston (1995) koji su postavili standarde i koji i danas služi kao nezaobilazni dio literature za sve koji se žele baviti animacijom ili je samo bolje upoznati.

Od animatora se zahtijeva poznavanje određenih zakonitosti ne samo animacije, već i ilustracije. Svaka uspješna animacija počiva na ilustraciji, da ne kažemo stripu, koji joj je prethodio.

Najzastupljeniji oblik animacije je crtani film, iako ne i jedini. U vizuelnim komunikacijama animacija je odavno uzela primat u odnosu na statičnu i manje atraktivnu ilustraciju, ali se u određenim varijacijama i formama ilustracija održala: u stripu i slikovnicama! Osnovno pravilo u ilustriranju jest u prvom redu jednostavnost, pogotovo pri izradi ilustracija za najmlađe čitatelje. U savremeno doba, animacija i video su popularan i brz način prenosa vizuelne poruke, što istovremeno ima svoje prednosti, ali i mane.

Postoji veliki broj rasprava na temu da li će savremeni mediji poput videa i animacije ukinuti tradicionalnije forme izražavanja, poput stripa i slikovnice. Smatram da su takve rasprave bespredmetne, jer film nije ukinuo pozorišnu umjetnost, niti su dnevni portali ukinuli printane novine (mada je ovo posljednje u mnogo većoj opasnosti za opstanak od drugih navedenih kategorija).

2.2. Strip - razvoj i vrste

Kako se razvoj stripa može pratiti paralelno sa razvojem vizuelne komunikacije, tako bismo početak razvoja stripa mogli smjestiti još u period razvoja antičkih civilizacija poput Asirske ili recimo Egipatske gdje se umjesto pisma koriste piktogrami, stilizovane sličice, a koje nam prenose informaciju na način da sličice slijede hronološki niz. Međutim, većina teoretičara koji se bave fenomenom stripa njegov zvanični početak smještaju u rano 19. stoljeće kada su se, zajedno s dnevnim novinama, počeli objavljivati dodaci koji su sadržavali serije kratkih priča u slikama popraćenih kratkim tekstom. Najčešće su prepričavali kratke zgode i anegdote iz rata, historije, svakodnevnog života građana i seljaka i religije. Neki su se bavili i aktualnim političkim temama (ženevski profesor Rodolphe Töpffer u svojim Pričama u slikama kroz niz karikatura ismijava političku i građansku preokupaciju), no velik dio njih pisan je i objavljan u obrazovne svrhe (slikovnica Maks i Moric Wilhelma Buscha). Iz ovih podataka je jasno da je informativno - obrazovna komponenta stripa postojala u samom početku njegove šire upotrebe. Super heroji su novijeg datuma i na žalost, navode na potpuno pogrešno poimanje stripa.

Do prekretnice dolazi 1895. godine kada je Richard Felton Outcault u novinama New York World objavio strip Žuti dječak i uvrstio likove čiji je govor prikazan u malenim balončićima s tekstom, formirajući time jedno od najprepoznatljivijih obilježja stripa. Time je započeo rapidni razvoj stripova koji se može podijeliti na tri velike tradicije određene tržištem i umjetničkim izričajem: angloameričku (u SAD-u i velikoj Britaniji), evropsku i japansku.

Američka tradicija važna je, pa čak i zaslužna, za sam početak stripa. Nakon Žutog dječaka, nastavlja se razvoj dnevnih stripova (tzv. syndicate comics). Ističu se Little Nemo Winsora McCaya, koji je već tad bio u obliku kakvog poznajemo danas, i The Katzenjammer Kids (kod nas poznatiji kao Bim i Bum) Rudolpha Dirksa, koji izlazi i danas te slovi za najduže objavljan strip u svijetu. Tokom 30-ih godina prošlog stoljeća, iz te su se vrste stripova razvili žanrovski serijali crtani realističkim stilom, a najčešće su pokrivali kriminalističke, pustolovne i naučnofantastične teme (poznatiji stripovi iz ovih skupina su Flash Gordon i Rip Kirby autora Alexa Raymonda). U periodu oko 2. svjetskog rata, u SAD-u se uzdižu dvije izdavačke kuće, Marvel Comics i DC Comics, koje su pokrenule masovnu industriju stripa s likovima superjunaka. Upravo ove izdavačke kuće su zaslužne za popularizaciju stripa, a istovremeno i za njegovo degradiranje iz edukativnih, u isključivo zabavni sadržaj. Razvoj te industrije dijeli se na četiri razdoblja koja ćemo svakako spomenuti:

- Zlatno doba započinje pojavom Supermana sredinom 1930-ih godina, a nakon njega se u stripovima pojavljuju Wonder Woman, Kapetan Amerika, Nick Fury, Green Lantern i mnogi drugi. Ovaj nagli porast broja i popularnosti superheroja rezultat je ratnog patriotizma i antinacističke propagande.
- Srebrno doba započinje nakon osnivanja udruženja Comics Code Authority. Udruženje je nastala nakon javne rasprave izazvane knjigom Zavodjenje nevinih (Seduction of the Innocent) psihijatra Fredrica Werthama koji je tvrdio da stripovi promiču maloljetničku delinkvenciju i zagovaraju nasilje i neprihvatljivo ponašanje. Kao rezultat toga, CCA je objavila niz pravila kojima je u stripovima zabranjeno prikazivanje nasilja, horor scena i strašnih i neprihvatljivih likova. U tom okružju razvija se pokret nazvan comix, odnosno tzv. underground stripovi, koji je okupljen oko časopisa koji su objavljivali djela autora koji su smatrali da ih pravila CCA-a ograničavaju pri umjetničkom izražavanju. Pored njih, superjunaci doživljavaju novi rast popularnosti prvenstveno zahvaljujući novim Marvelovim talentovanim scenaristima i crtačima koji su do danas stekli značajnu autorsku i umjetničku prepoznatljivost: Stan Lee, Jack Kirby i Alan Moore, od kojih je Stan Lee ispisao najveći dio historije stripa, ali i kinematografije u kojoj su super junaci koje je on kreirao inspiracija mnogima i idoli djece širom svijeta .
- Bronzано doba započinje u 70-im godinama i traje do sredine 80-ih, a obilježeno je prelaskom umjetnika Jacka Kirbyja iz Marvela u DC Comics, te uvođenjem tamnijih elemenata i pesimističnih radnji. CCA je ublažila neke restrikcije, te je tako u stripovima dopušten prikaz droge, kao i čudovišta, duhova, vampira itd., što je utjecalo na ponovnu

pojavu i rast popularnosti horor stripova. Ovo tamnije razdoblje postavilo je temelj za moderno doba stripova.

- Dijamantno ili željezno doba, predstavljaju objave dvaju važnih stripova: Batman: Povratak mračnog viteza umjetnika Franka Millera i Čuvari (originalno ime Watchmen) Alana Moorea. Glavno obilježje stripova ovog razdoblja su moralne i strukturno kompleksne priče u čijem su središtu superjunaci koji su fizički i moralno ranjivi i nesavršeni, iako i dalje posjeduju mistične super moći koje iz izdižu iznad ostalih smrtnika, odnosno stripovske publike, koja traži način da se poistovjeti ili traga za katarzičnim rješenjem svojih šivornih dilema. Osim tradicionalnih stripovima o superjunacima, u ovom se razdoblju javljaju i stripovi koji se bave puno zahtjevnijim, zrelijim i kompleksnijim temama, a posebno se ističe Maus kanadskog autora Arta Spiegelmana koji obrađuje temu Holokausta. Te zrelije i kompleksnije teme zahtijevaju i veću dužinu publikacije, stoga se počinju razvijati grafički romani, što dovodi do evolucije i afirmacije stripa kao umjetničkog izražaja. Upravo u ovom trenutku možemo govoriti da je strip, odnosno, ranije pomenuti grafički roman, povratak prvobitnoj prirodi stripa koja može i treba imati edukativni sadržaj, primjenjiv u nastavi većine nastavnih predmeta, a posebno predmeta koji promiču socijalno aktuelne teme poput predmeta građansko obrazovanje.

Evropski strip (osim britanskog koji se razvijao u skladu s američkom tradicijom) razvijao se po uzoru na francuski i belgijski bande dessinée, tj. u prijevodu crtanoj vrpici, koja se sastojala od humorističnih karikatura s pustolovnim pripovijetkama i herojima i koje su početkom 20. stoljeća izlazile u ilustriranim časopisima, a kasnije i u dnevnim novinama. Bitna razlika od američkih stripova jest razdvojenost teksta i slika: govor likova nije prikazan i balončićima, već se tekst nalazio ispod svake sličice. Međutim, američki utjecaj nije se mogao zaustaviti te su se tako balončići s tekстом pojavili još i prije 2. svjetskog rata, a nakon rata moderan amerikaniziran izgled stripova doživio je pravi procvat. Smanjio se uvoz stripova iz SAD-a i došlo je do pojave mnogih evropskih autohtonih autora koji su započeli časopise namijenjene isključivo stripovima. Dominantne vrste koje su prevladavale među evropskim stripovima su avanturistički i naučnofantastični stripovi, te humoristični pustolovni stripovi u karikaturnom stilu. Poznatiiji evropski stripovi su Asterix umjetnika Renéa Goscinnyja i Alberta Uderzoa, Blake and Mortimer, belgijskog autora Edgara Jacobsa, te Hergeov Tintin koji je i međunarodno distribuiran i popularan. S krajem 20. stoljeća, stripovi su se povećavali i količinski i u kvaliteti, te se u društvu počela stvarati izrazito pozitivna percepcija stripova. Evropski stripovi su i dalje uglavnom lokalna pojava vezana uz određenu zemlju, te nema mnogo onih koji su prevedeni i međunarodno prepoznati.

Japanska tradicija stripova po svojim je karakteristikama jedinstvena u svijetu i od ostalih se razlikuje po formatu, sadržaju i unikatnom umjetničkom stilu. Japanski su stripovi poznati pod nazivom manga (što znači: hirovite ili improvizirane slike), a njihov začetak seže još u 18. stoljeće kada su umjetnici, inspirirani tradicionalnim prikazima svakodnevnog života, krajolika i herojskih pothvata u drvu i svitcima, stvarali priče u slikama. Oblik mange kakav danas poznajemo oblikovao se sredinom 20. stoljeća pod utjecajem američkih i francuskih humorističnih časopisa i novinama, te su suvremene mange danas iscrpni i sveobuhvatni serijali čiji se svesci sastoje od prosječno dvjestotinjak stranica. Strip je u Japanu i danas veoma popularan, dok u Evropi prilično gubi na značaju, kao i u USA, gdje cvjeta kinematografija. Ranije su mange bile popularne prvenstveno na tržištu namijenjenom dječjim časopisima. Prvi dječji časopis koji je koristio stil koji do tada u Japanu još nije viđen je *The Adventures of Shōchan* autora Kabashima Katsuichija i Oda Shoseija, te je ujedno i prvi strip koji je objavljen kao zasebna publikacija. Najpopularnija dječja manga tog razdoblja bila je *Norakuro*, priča o psu lutalici koji se pridružio vojsci. Nakon 2. svjetskog rata popularnost dječjih mangi još više raste. U tom su razdoblju nastala neka od najpopularnijih djela koja su kasnije adaptirana i u popularne animirane filmove: *New Treasure Island*, *Metropolis* i *Astro Boy* autora Osame Tezuke, *Ninja Bugeicho Sanpeija Shiratoa*, *Kozure Ōkami* (poznat i kao *Lone Wolf and Cub*) autora Gosekija Kojime i *Doragon Bōru* (u prijevodu na engleski *Dragon Ball*) Akire Toriyame. Osim samih stripova, svjetsku popularnost i prepoznatljivost stekli su njihovi autori, a s ovog se popisa posebno izdvaja Osamu Tezuka koji se vodi kao osnivač suvremene japanske mange i čiji su stripovi imali izravan utjecaj na gotovo sve poslijeratne autore mangi. U 50-im i 60-im godinama 20. stoljeća započinje trend objave serijala mangi u mnogim tinejdžerskim časopisima, časopisima namijenjenoj ozbiljnoj publici, pa čak i u obrazovnim časopisima. To je uzrokovalo kontinuiran rast popularnosti mangi koji je vrhunac doživio u 80-im godinama kad su mange ostvarile potpunu afirmaciju i kao umjetnost i kao oblik zabave. Taj se trend nastavio do danas, a u međuvremenu su se mange razvile književno, žanrovski i sadržajno te postale planetarno popularne i utjecajne.

Od samog početka razvoja i rasta popularnosti, stripovi se bave različitim temama te se stoga pojavljuju u mnogim žanrovima prikladnim za sve uzraste i sve skupine čitatelja. Zbog postojanja mnogih specijaliziranih izdavača stripova, te običnih izdavača koji objavljuju stripove uz svoj stalni opus, danas je broj žanrova veći i raznovrsniji nego ikad prije, a nerijetka je pojava i da se međusobno preklapaju.

2.2.1. Adaptacije iz drugih medija

Literarna djela, filmovi i televizijski programi nerijetko se objavljuju u stripovnom obliku. Adaptacije literarnih djela bile su popularne od samih začetaka razvoja stripa, a u 1940-im postojala je čak i cijela izdavačka kuća posvećena isključivo njima, nazvana Classics Illustrated. Zbog veće prikladnosti i kratkoće sadržaja, filmovi se češće pretvaraju u stripove nego televizijski programi i emisije. Neke su adaptacije napravljene kao potpuno ilustrirani stripovi, dok se druge sastoje od snimljenih filmskih fotografija koje su pretvorene u stripovne sličice i kojima su dodani balončići s tekstom. Danas je i sve je popularniji trend objave stripova koji se mogu kategorizirati kao 'sestrinski projekti' filmova. Sadrže likove iz originalnog filmova, ali ne prikazuju originalnu priču, već radnju koja prethodi filmskoj radnji ili nastavak iste, a nerijetko se objavljuju i spin-off stripovi čija se radnja može izravno uplesti u radnju filma. Adaptacije televizijskih emisija mnogo su rjeđa pojava, a najčešće se adaptiraju samo značajne epizode (prva, posljednja ili specijalna). Slično kao i sa filmovima, stripovi temeljeni na televizijskim emisijama često prikazuju dodatne avanture glavnih likova ili nastavljaju priču i raspliću neriješene krajeve u slučaju da je serija otkazana. Najpopularnija adaptirana televizijska emisija su Zvezdane staze, koja se, prema ovom navodu, u stripovnom obliku kontinuirano objavljuje već 40 godina.

2.3. Vrste stripa

Prema glavnoj tematici samog stripa, može se napraviti prilično gruba kategorizacija, iako i ovdje, jednako kao i u literaturi ili filmu, odnosno, u umjetnosti uopće, postoji prožimanja stilova i žanrova. Veliki broj autora koji se bave stripom i propituju mogućnosti upotrebe stripa u nastavi strip dijele tehnički na dvije velike grupe: edukativne i zabavne čime se ne uskraćuje mogućnost da i stripovi koji služe za zabavu ne mogu imati potrebnu obrazovnu komponentu i da kao takvi ne mogu poslužiti u edukativne svrhe. Zbog jasnijeg uvida u problematiku edukacijskih stripova, bitno je da spomenemo koje žanrove stripa danas razlikujemo. Najdetajniju podjelu stripova prema žanrovima i vrstama je napravio Booker (2010) u svojoj Encyclopedia of comic books and graphic novels, no pošto je istraživanje vezano za edukativni strip, predstavimo samo neke od vrsta stripa i zadržati se na konciznijoj podjeli prema Lavinu (1998) na zabavne stripove, sa svim kategorijama i edukativne.

2.3.1. Zabavni vs edukativni stripovi

U ovu kategoriju stripa spadaju svi žanrovi stripa kojima je glavni cilj zabava. Ova vrsta stripa se može dijeliti po likovima, žanrovima, historijskom okviru, uzrastu čitatelja, i sličnim kriterijoma. Načešće autori stripove dijele prema žanrovima, a i tu nastaje veliki broj nesuglasica među autorima, jer ih drugačije kategoriziraju. Ovdje će se spomenuti podjela po žanrovima prema Lavinu (1998) prema kojem zabavne stripove dijelimo na:

a. Naučnofantastični stripovi

Uz stripove o superjunacima, znanstvenofantastični stripovi najpopularniji su i najtrajniji žanr stripa, iako se ta dva žanra često poklapaju. Najčešći elementi koji se pojavljuju u oba žanra i koji ih čine prepoznatljivima su putovanje kroz vrijeme i kroz svemir, znanstvenici s ludim idejama koje najčešće završe katastrofalno te moćna humanoidna bića kao što su roboti ili izvanzemaljci.

b. Humoristični i satirični stripovi

Ovaj žanr je veoma popularno, lagano štivo sa djetinjastim zapletima, namijenjeno mlađoj populaciji, ali i onoj malo starijoj sa satiričnim sadržajima, koji se često pojavljuju u formi kratkih šaljivih stripova u časopisima. Strip mora imati minimalno dvije međusobno povezane ilustracije koje su hronološki spojene, pa je ova vrsta stripa idealna za satirične komentare, viceve i sl.

c. Cartoon stripovi (stripovi sa smiješnim životinjama)

Od svih žanrova stripa, stripovi sa smiješnim životinjama najviše su primjereni i namijenjeni djeci. Prepoznatljiva značajka žanra su likovi. Oblikovani su kao uspravna tijela koja imaju dugačke ruke i životinjska lica, potpuno su ili djelomično odjeveni (iako postoje i slučajevi u kojima su likovi potpuno bez odjeće) te međusobno komuniciraju ljudskim jezikom umjesto tipičnim životinjskim zvukovima. Radnja se odvija u svijetu koji je potpuno naseljen životinjama ili u ljudskom svijetu u kojem su životinje jednake kao ljude, govore istim jezikom i tretiraju se kao ljudi. Prvim stripom ovog žanra smatra se Felix The Cat koji se prvi put pojavio 1917. godine. Nakon njega, najpopularniji stripovni životinjski likovi proizašli su iz Disneyjeva studija uz koje smo i mi odrastali, bilo u formi stripa ili u formi animiranog filma, koji je i mnogo popularniji medij već decenijama unazad. Zanimljiva je činjenica da je ovaj žanr, naočigled namijenjen isključivo zabavi djece, zapravo zaslužan za legitimizaciju stripa kao

literarnog medija koji se može baviti ozbiljnim temama, zahvaljujući Spiegelmanovu Mausu koji kroz animirane životinjske likove mačaka i miševa prenosi priču o Holokaustu.

d. Stripovi o superherojima

Ova vrsta stripova je, bez sumnje, najprepoznatljiviji žanr stripa koji je i zaslužan za veliku popularnost stripa. Protagonisti tih stripova su junački likovi koji su odjeveni u šarolike kostime i posjeduju neku vrstu super moći. Tri su glavna elementa koji određuju ovaj žanr. Prvi element su supermoći glavnog lika koje ga i čine superjunakom. Misija je sljedeći određujući element žanra. Posljednji element žanra je identitet superheroja koji se pokazuje kroz njegovo ime i kostim, a obuhvaća njegovu biografiju, unutrašnji karakter, podrijetlo i moći koje ga čine superherojem. Priče iz stripova o superherojima su se popularizirale zahvaljujući ekranizaciji. Današnja djeca koja uživaju u filmovima o omiljenim superherojima vjerovatno ne znaju da su likovi kreirani u stripu. To jasno pokazuje da strip, zahvaljujući kinematografiji, nije više popularan kao nekada i da su pokretne slike popularnije, kako za zabavu, a tako često i kao medij za prenos edukativnih sadržaja.

e. Životni stripovi (memoari, biografije i prikazi iz života)

Memoari i stripovi koji prikazuju dijelove života jedinstveni su u svijetu stripa jer se ne povode za popularnim trendom prikazivanja fantastičnih i zadivljujućih svjetova i likova, već se fokusiraju na detalje iz stvarnog i svakodnevnog života, istražuju često surovu stvarnost života i ljudske prirode te prikazuju šokantna i uznemirujuća ljudska iskustva. Velikim dijelom zahvaljujući njima, strip se uspostavio kao punopravni oblik moderne literature i komunikacije. Ovakvi stripovi su se koristili u edukativne svrhe u periodu prije raspada SFRJ u kojima su se obrađivale teme iz NOB-a i slično. Ova vrsta stripa se često pojavljuje u obliku grafičkog romana.

f. Kriminalistički stripovi

Uz stripove o superjunacima, kriminalistički stripovi smatraju se najdosljednijim i najustrajnijim žanrom, te jednim koji se s njime može mjeriti po broju popularnih i prodanih naslova. Iz aspekta moje profesije, ova vrsta stripova nema direktan edukativni karakter, ali svakako mlađoj populaciji koja ima razvijen senzibilitet prema stripovima, veoma suptilno može ukazivati na rastući problem kriminala i neadekvatnog ponašanja u društvu.

g. Ratni i western stripovi

se prema Levinu nalaze u istoj kategoriji i relativno se rijetko pojavljuju u odnosu na druge žanrove iako su na našem govornom području veoma popularni.

- Ratna razdoblja oduvijek su imala izravan utjecaj na stripove, a ratni strip kao zaseban žanr uspostavljen je 1940. godine objavom serijala War Comics američkog izdavača Dell. Pod tim su utjecajem nastali mnogi superjunaci koji za svoje moći mogu zahvaliti najčešće slučajnom dodiru s atomskom energijom: Fantastična četvorka, Hulk i X-Men. Najpopularniji superjunak ovog žanra, i tadašnjih stripova, je Kapetan Amerika, utjelovljenje američke snage, hrabrosti i patriotizma s nadljudskim moćima. Po uzoru na njega stvoreni su mnogi superjunaci sa sličnim moralnim vrijednostima i moćima. I glavne likove iz ove vrste stripa je zadesila ista sudbina, pa su postali planetarno popularni zahvaljujući kinematografiji.

- Westerni u stripovnom obliku razvijali su se zajedno s westernima u literaturi i u filmu. Iako se westerni smatraju isključivo američkim žanrom, njihova popularnost došla je i do Europe. Posebno su popularni u Italiji, Belgiji i Francuskoj, odakle su proizašli western stripovi danas poznati u cijelom svijetu, pa tako i na prostoru Bosne i Hercegovine.

h. Alternativni stripovi

Ovaj žanr je jedinstven po specifičnim temama, namijenjen je uglavnom odrasloj publici jer tu teme često eksplicitan i tabu poput devijantnog ponašanja, seksa, nasilja i sl. Nastao je 60-tih godina prošlog stoljeća kao reakcija na zabranu tretiranja socijalno osjetljivih društvenih tema, ali i direktnih političkih reakcija.

Za potrebe boljeg uvida u samu kompleksnost stripa napravio se ovakav presjek iako se suštinski sve navedene vrste stripa mogu kategorizirati u jednu vrstu, onu za zabavu i drugu vrstu koja služi za edukaciju.

i. Poučni stripovi

Prema Levinovoj podjeli ovi stripovi su poučni i nefikcijski stripovi za koje se vidjelo da su vrijedni za proučavanje u svim domenama kulture i obrazovanja. Levin je strip podijelio u navedene kategorije, a izvan ove podjele su ostali brojni žanrovi koje navode drugi autori, prvenstveno Booker (2010) poput horora, feminističkih, u savremeno doba veoma popularnih mangi i sl., ali koji su irelevantni za posmatranje stripa kao medija u nastavi, gdje je fokus na edukativnim stripovima.

Edukacijski stripovi ne mogu se kategorizirati kao jedan žanr sam po sebi, već kao širok spektar žanrova i kategorija koje se djelomično poklapaju i kojima su zajednička obilježja obrazovni karakter i bavljenje dokazanim činjenicama. Glavne kategorije edukacijskih stripova su: lokalni i svjetski historijski stripovi, stripovi o stvarnim događajima, ilustrirane adaptacije romana i drama, stripovi u političkim kampanjama, stripovi u zdravstvenom obrazovanju, stripovi namijenjeni korištenju u učionicama, te nastavni, propagandni, religijski, biografski i autobiografski stripovi.

Edukacijski stripovi uključuju neke od najcjenjenijih i nagrađivanih stripova ikad objavljenih. Na samom vrhu te liste stoje Spiegelmanov Maus, grafički roman o Holokaustu. U ovom žanru okušali su se i neki od najatraktivnijih i najslavnijih stripovnih umjetnika čija se djela čitaju po cijelom svijetu. Iz ove podjele se jasno vidi da je upravo edukacijski strip bitan za nastavu i ovo istraživanje. Cerić (2013) navodi da je prema stupnju metodičko - didaktičke prerade, moguće izdvojiti dvije vrste stripa kao nastavnog medija: izvorni i edukativni strip, gdje su izvornim stripovima navedeni oni koji su rađeni iz komercijalnih razloga ili iz umjetničkih pobuda, s isključivom namjerom da zabave čitatelja, bez primarno obrazovne svrhe, a koji se mogu, uz odgovarajuće didaktičko - metodičko osmišljavanje, upotrijebiti u nastavi.

U sklopu ovog istraživanja pozabavićemo se problematikom upotrebe upravo edukativnog stripa u nastavi građanskog obrazovanja u nastavi viših razreda osnovne škole i analizi upotrebe stripa Nira koji je dostupna i preporučena literatura u našim školama.

Međutim, treba imati u vidu i činjenicu da se svaki od navedenih vrsta stripa uvijek može popularizirati i veoma jednostavno može, uz kontrolisani sadržajni uvid, koristiti u nastavi velikog broja nastavnih predmeta, a pogotovo u nastavi koje prate osjetljive društvene teme poput predmeta građansko obrazovanje. Gore navedeni pregled i podjela stripova po vrstama niti u jednom segmentu ne konfrontiraju zabavne sa edukativnim, jer se kroz cijelo istraživanje baziramo na zaključcima velikog broja istraživača, uključujući i bosanskohercegovačke, da svaki strip, uz adekvatnu prilagodbu i ciljanu analizu može biti iskorišten i kao edukacijski (Cerić, 2013).

3. Strip kao medij u nastavi

Već smo spominjali značaj vizuelne komunikacije u svim njenim oblicima, uključujući i strip, kao jednog od oblika vizuelne komunikacije. Načelno se smatra da najveći procenat informacija koje primamo iz vanjskog svijeta primamo putem čula vida, pa je potpuno razumljivo da se

prenos informacija putem vizuelnih elemenata koristi u marketingu, grafičkom dizajnu, ukratko u svim sferama savremenog života. Jedan od značajnijih segmenata života gdje je upotreba vizuelnih elemenata ne samo opravdana, nego i dobrodošla, jeste obrazovanje. Primjena vizuelnih elemenata u nastavi je prisutna na svim nivoima obrazovnog sistema, od predškolskog uzrasta, pa sve do visokoobrazovnih institucija. Strip kao nastavni medij podrazumijeva didaktičko-metodički osmišljene crteži i druge slike, sa tekstom ili bez njega, suprostavljene u slijed s namjerom da prenesu informaciju i/ili da kod učenika proizvedu kognitivni, konativni, estetski, moralni, radni i doživljajni učinak, dok se stripovna metoda u nastavi može odrediti kao način aktiviranja, odnosno vizuelno-tekstualnog komuniciranja subjekata odgojno-obrazovnog procesa posredstvom didaktičko-metodički osmišljenog stripa uz ostvarivanje ciljeva, zadataka i sadržaja nastave (Cerić, 2013).

Istraživanje provedeno na nastavi Filozofije sa logikom o uticaju stripa na kvantitet, kvalitet i trajnost znanja u odnosu na klasičnu nastavu potvrđuju da strip posjeduje izraziti odgojno-obrazovni potencijal, odnosno da je strip, uz adekvatno didaktičko-metodičko prilagođavanje, moguće koristiti u školskom učenju i poučavanju u svim nastavnim predmetima i na svim uzrastima (Cerić, 2016). Jedan od takvih predmeta je i građansko obrazovanje.

3.1. Mogućnost primjene stripa u nastavi građanskog obrazovanja

Oblici korištenja stripa u nastavi su: strip kao ilustracija, strip kao izvor informacija i savladavanja novog gradiva, strip kao osnova za poticanje diskusije i samostalna izrada stripa (Cerić, 2013). Sve navedene pojmove smo pojasnili u teorijskom diskursu ovog rada, a u nastavku ćemo obrazložiti na koji način se može implementirati u nastavi građanskog obrazovanja.

Strip kao izvor informacija i savladavanje novog gradiva je najpoželjniji oblik upotrebe stripa kao medija u nastavi, ali često teško iskoristiv, jer zahtijeva vrijeme koje nastavni proces najčešće ne dozvoljava. U ovom slučaju strip se treba prezentirati u glavnom dijelu sata, pod pretpostavkom da su učenici, ali i nastavnik dovoljno vizuelno pismeni za prezentiranje, odnosno usvajanje znanja putem vizuelnih sadržaja.

Strip jeste ilustracija sa oskudnim tekstom, a u nastavi se uspješno može koristiti za naglašavanje činjenica. Jednako uspješno ilustracija može biti i u formi karikature. U ovom kontekstu se strip može koristiti u svim prirodnim naukama poput biologije, matematike, fizike i sl., ali i na nastavi maternjeg ili stranog jezika, a svakako i na nastavi građanskog obrazovanja, oslanjajući se na već spomenuto istraživanje koje je pokazalo da upotreba stripa doprinosi kvantitativnoj i kvalitativnoj trajnosti znanja (Cerić, 2016). Vodeći računa o neophodnoj

kvaliteti materijala koji se koriste u nastavi, autori koji se bave ovom temom navode neke od stripova koji propituju filozofske teme i kao takvi su dobar izbor za nastavu, poput grafičkog romana *V kao Vendetta* moguće koristiti kao polazište za komparaciju različitih učenja u okviru teorije društvenog ugovora i koncepta suvereniteta (Cerić i Cerić, 2020). S obzirom na kvalitet samog materijala i teme koje se obrađuju na nastavi građanskog obrazovanja smatramo navedene grafičke romane *V kao Vendetta* (Alana Moora i Davida Lloyda) i strip *Superman* veoma korisnim u nastavi građanskog obrazovanja, ali i za uspostavljanje međupredmetnog povezivanja sa predmetima koje obrađuju sociološke i filozofske teme. Stripova je mnogo, a mogućnosti su beskonačne, ukoliko je nastavnik osposobljen za povremenu i ciljanu upotrebu istog kako nastavnog medija.

3.1.1. Nastava građanskog obrazovanja

Nastava građanskog obrazovanja je, prema podacima sa oficijelne stranice Ministarstva za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo, nastavni predmet koji se pohađa u 7. razredu osnovne škole sa ukupnim fondom sati od 35 časova.

Primarni cilj predmeta Građansko obrazovanje je formirati i razvijati građanska znanja i vještine za aktivno i odgovorno sudjelovanje u demokratskom društvu i, kod učenika/ca, utemeljiti univerzalne vrijednosti demokratije i ljudskih prava na kojima se zasniva napredno društvo.

Posebni ciljevi nastavnog predmeta su usmjereni na promoviranje sljedećih vrijednosti:

- Nepovredivost ljudskog života;
- Lične slobode i poštenje;
- Prihvatanje odgovornosti;
- Jednakost vrijednosti i prava svih ljudi;
- Spolna ravnopravnost;
- Pravda, pravednost (fer postupanje uz korištenje demokratskih principa);
- Solidarnost sa onima koji su na bilo koji način nemoćni i ranjivi ili u manjini, te stoga treba razvijati potrebu da se njihova prava zaštite.

Zadaci nastavnog predmeta Građansko obrazovanje je unaprijeđenje znanja i vještine učenika koji se odnose na slijedeće:

- Upoznavanje i usvajanje univerzalnih vrijednosti čovječanstva koja garantuju jednaka prava i ljudsko dostojanstvo svim ljudima bez obzira na razlike i na taj način povećati razumijevanje demokratije i njenih osnovnih principa kod učenika;

- Povezati vrijednosti demokratskog društva sa principima koji su utemeljeni u osnovna pravila u kući, školi, bližoj okolini, zajednici;
- Objasniti svrhu i potrebu za autoritetom, pravdom, odgovornosti i privatnosti;
- Razumjeti karakteristike dobrih pravila kao i to ko su ljudi u zajednici koji donose pravila
- Gajiti toleranciju i uvažavanje različitosti kroz rad i različitost potreba
- Razvijati vještine aktivnog učešća u razredu i pri donošenju odluka i dati jednaku priliku svim učenicima/cama da utiču na zajedničke odluke
- Povećati kod učenika upotrebu demokratskih procedura pri rješavanju konflikata

Nastavni sadržaji građanskog obrazovanja koncipirani su na način da omogućе učenicima/cama da se formiraju kao autonomne, kompetentne, odgovorne, kreativne i aktivne ličnosti. Ovi sadržaji usmjereni su na sticanje znanja i vještina koje mogu da osposobe učenike za slobodno izražavanje mišljenja i stavova, argumentovanu i nenasilnu komunikaciju, mirno rješavanje konflikata, uspostavljanje kritičkog stava prema sebi i zajednici te odgovorno i autonomno djelovanje.

Glavne karakteristike nastavnog predmeta su da:

- stvara analitičke okvire odnosno “intelektualno sredstva” koja pomažu učenicima/cama da nauče kritički razmišljati i razvijati racionalne i odgovorne stavove po različitim pitanjima,
- stiče korištenje interaktivnih metoda učenja koje usavršavaju kritičko razmišljanje pri donošenju odluka i povećavaju vještine učestvovanja u aktivnostima,
- kombinuje korištenje sadržaja i nastavne metodologije da bi se razvila sposobnost u građanskoj participaciji,
- program je interdisciplinaran jer se služi primjerima koji zadiru u područja historije, prava, filozofije, političkih nauka i sociologije

U zvaničnom Nastavnom planu i programu, koji, kao i navedeni opis predmeta sa njegovim ciljevima i zadacima, a koji stoji na stranici Ministarstva se navode i didaktičko-metodičke upute za realizaciju programa i gdje se kaže da nastavom Građansko obrazovanje kroz svoje sadržaje želi da uvede učenike u zakonsku, moralnu i političku sferu javnog života. Kroz predložene nastavne sadržaje osim usvajanja znanja i informacija o svojim pravima, odgovornostima, mogućnostima i načinima djelovanja u društvenoj zajednici, posebnu pažnju treba posvetiti na razvijanju sposobnosti za uočavanje društvenih problema i njihovog rješavanja s drugim, kao i na razvijanju pozitivnih vrijednosti, vještina, stavova i ličnog ponašanja učenika u društvenoj zajednici.

Da bi se kod učenika razvio što veći interes za izučavanje sadržaja predmeta Građansko obrazovanje, potrebno je da nastavnik/ca u svom radu uloži odgovarajući napor u stvaranju ambijenta u kojem se učenici/ce osjećaju prijatno i sigurno. Proces učenja kao i rezultati učenja su uslovljeni načinom učenja učenika i načinom podučavanja nastavnika. Nastavnik/ca u procesu nastave treba da koristi različite oblike rada, nastavne metode kao i nastavna sredstva u zavisnosti od samih nastavnih sadržaja, psihofizičkih sposobnosti učenika kao i materijalnih mogućnosti škole. Evropska i svjetska iskustva pokazuju da je tokom nastavnog procesa predmeta Građansko obrazovanje najučinkovitije korištenje najrazličitijih metoda: od direktnog nastavničkog podučavanja do interaktivnih radioničkih oblika rada, ali i upotrebu dodatne literature, audio-vizuelnih materijala, korištenju elektronskih nastavnih sredstava itd. Upravo ova uputa da se koristi dodatna literatura, te audio vizuelni materijal otvara mogućnost upotrebe edukativnih plakata i stripa.

U okviru predloženih tematskih cjelina učenici/ce mogu da uče samostalno i u grupi. Preporuka nastavnicima je da učenike/ce upućuju na istraživanja, te na osnovu dobijenih i prezentiranih rezultata samostalnim ili grupnim putem prezentiraju dobivene rezultate i na osnovu istih putem diskusija i debata pronalaze rješenja. Učenike/ce također treba upućivati na korištenje dodatnih informacija znanja kako u radu u školi tako i u radu kod kuće kao i redovno davanje domaćih zadataka vodeći računa da budu primjereni raspoloživom vremenu koje učenici mogu odvojiti za predmet. Ovako stečeno znanje učenika je trajnije i višedimenzionalnije, učeniku pruža samostalnost u sticanju i proširivanju znanja i priprema ga za cjeloživotno učenje. Date teme nije obavezujuće poučavati datim redoslijedom. Nastavniku se daje sloboda u određivanju slijeda tema i nastavnih sadržaja. Isčitavanjem Nastavnog plana i programa su osim definisanih tematskih cjelina, jasno navedeni i obrazovni ishodi se lako shvati da je raspon očekivanih aktivnosti učenika veoma širok i fleksibilan, što znači da je nastavnik upućen na to da prilagođava i koordinira aktivnosti učenika sa ciljem povećavanja zainteresovanosti učenika za nastavni sadržaj. Prilikom kreiranja nastavnog sata treba imati u vidu da se strip može koristiti kao poticaj za razgovor i diskusije, kao predložak za igrokaz, za izradu vlastitih stripova ili domaće zadaće (Cerić, 2013)

3.1.2. Strip u nastavi građanskog obrazovanja

Nakon što smo predstavili sam predmet Građansko obrazovanje, razmotrit ćemo metode i oblike rada. Metode predstavljaju postupke rada u obradi sadržaja nastave određenog predmeta.

U ovom slučaju to je nastava Građanskog obrazovanja. Metodičari se u nastavi građanskog obrazovanja oslanjaju na opšte didaktičke metode koje se nadograđuju i nadopunjuju prema specifičnim potrebama samog predmeta, ali i prema uzrastu učenika.

Teme koje se obrađuju u nastavi Građanskog obrazovanja za 7. razred osnovne škole su sljedeće:

- Uvod u Građansko obrazovanje gdje učenici razvijaju svijest o tome da građani u demokratiji moraju posjedovati određena znanja, vještine i stavove kako bi mogli kompetentno i odgovorno učestvovati u javnom i političkom životu i zato je potrebno da kroz predmet obrazovanja za demokratiju i ljudska prava steknu određena znanja, vještine i razviju stavove koji će im pomoći da postanu aktivni, odgovorni i kompetentni građani. Učenici se ohrabruju da kroz diskusiju iskomuniciraju navedene teme.

U ovom dijelu nastave moguće je i uputno koristiti strip da bi se pri prvom susretu učenika sa nastavom građanskog obrazovanja relaksirali i demistificirali pojmovi sa kojima se učenik najvjerojatnije po prvi put susreće. Radi stavljanja do znanja da nastava na ovom predmetu zahtijeva apsolutni angažman samog učenika, u uvodnim časovima nastave moguće je i poželjno dati zadatke gdje učenik sam kreira strip u skladu sa njegovim shvatanjem predloženih tema iz same prezentacije nastavnih jedinica koje će se tokom školske godine obrađivati.

- 1. AUTORITET (Zašto nam je potreban autoritet, razlika između moći i autoriteta, gdje nalazimo autoritet i kako se on opravdava, kako treba birati ljude na poziciju autoriteta su samo neka od pitanja koje učenici propituju u ovoj temi). Ishodi se ogledaju u sposobnosti učenika da nauči definisati pojmove autoritet i moć, u stanju je navesti primjere upotrebe autoriteta i upotrebe moći bez autoriteta, može objasniti zašto je važno znati razliku između upotrebe autoriteta i upotrebe moći bez autoriteta. Znati koji problemi mogu nastati zbog nedostatka autoriteta, zna objasniti kako se autoritet može koristiti za rješavanje problema, u stanju je da procjeni upotrebu autoriteta pri rješavanju različitih problema, može identifikovati izvore autoriteta. Znati objasniti zašto je važno poznavati izvore autoriteta, u stanju je da prepozna i vrednuje koristi (prednosti) i nedostatke (cijene) upotrebe autoriteta. Znati prepoznati nedostake nekog pravila, zna koje su karakteristike dobrog pravila, u stanju je da primjeni „intelektualno oruđe“ za procjenu da li neko pravilo treba prihvatiti ili promijeniti. Znati zašto je važno pažljivo birati ljude na poziciju autoriteta i može koristiti „intelektualno oruđe“ za analizu pozicije autoriteta, u stanju je da odluči koji kandidat ima najbolje kvalifikacije za neku poziciju autoriteta, zna objasniti zbog čega je važno da se za svaki autoritet definiše njegov obim i ograničenja. Očekivane aktivnosti učenika u svezi sa ovom temom i očekivanim ishodima, učenici se upućuju na čitanje

tekstove iz udžbenika, te se ohraburuju da diskutuju i daju vlastite definicije pojmova autoritet i moć, rade vježbe kritičkog ramišljanja, pronalaze u novinskim člancima primjere upotrebe autoriteta, komentarišu ilustracije iz udžbenika, analiziraju različite primjere upotrebe autoriteta, izrađuju vlastita pravila ponašanja u školi, analiziraju neku poziciju autoriteta, simuliraju izbore za neku poziciju autoriteta, pronalaze i analiziraju primjere zloupotrebe autoriteta. Unutar ove teme, s obzirom da se učenici upućuju na prikupljanje podataka iz domena vizuelne komunikacije, nastavniku veoma suvereno može koristiti i strip kao medij u nastavi. Već smo ranije, u pregledu vrsta stripa, shvatili da postoje stripovi koji tretiraju skoro sve sfere savremenog života, te da se stripom može plastično obrazložiti veliki broj tema, a posebno tema autoriteta koja je okosnica velikog broja stripova.

- 2. ODGOVORNOST (Šta je odgovornost, koji su neki od izvora odgovornosti, koje su neke od posljedica preuzete odgovornosti, odgovornosti koje uključuju različita zanimanja).
Obrazovni ishodi su: Znati prepoznati odgovornosti i prema kome smo odgovorni u određenim situacijama, zna da izvršavanje odgovornosti donosi nagrade a neizvršavanje kazne, može identifikovati različite izvore odgovornosti i može objasniti kako i zašto ljudi preuzimaju različite odgovornosti, zna koristiti niz pitanja kako bi ispitao ko je odgovoran u različitim situacijama. Razumijeti šta je odgovornost i shvataju njenu važnost. Sticati veću sposobnost da se efikasno bave problemima odgovornosti koje se pojavljuju u njihovom svakodnevnom životu i životu građana u slobodnom društvu. Učenici se upućuju na sljedeće aktivnosti: da čitaju različite primjere u vezi sa odgovornosti i kroz diskusiju i pitanja dolaze do odgovora ko je odgovoran, prema kome je odgovoran, iz čega proizlazi određena odgovornost, šta bi se desilo ako se ne izvršava odgovornost, prave listu vlastitih odgovornosti u porodici i u školi, istražuju različite primjere odgovornosti iz novina i sl., identifikuju različite izvore odgovornosti, koriste intelektualno oruđe“ za ispitivanje ko je odgovoran u određenoj situaciji. S obzirom na sveobuhvatnost teme, svestran nastavnik također može iskoristiti strip kao osnov za diskusiju o navedenoj temi.
- 3. GRAĐANIN I VLAST (Šta su osnovna/prirodna prava, zašto nam je potrebna vlast, šta je USTAV, a šta USTAVNA VLAST, kako građani mogu učestvovati u vlasti, koje odluke ćemo donositi kao građani, prava i obaveze koje proizilaze iz statusa državljanin BiH, oblici vladavine). Od učenika se očekuje da znaju objasniti šta je to građanska vrlina. Da budu u stanju je da uoči razliku između ustavne, autokratske i diktatorske vlasti, može objasniti razdvajanje vlasti i kako spriječiti zloupotrebu moći. Razvijaju svijest o tome da je vlast (vlada) neophodna radi očuvanja i zaštite naših života, slobode i imovine kao i za unapređenja općeg dobra. Također da shvataju da unapređenje općeg dobra zavisi i od samih

građana. Učenici uviđaju značaj ograničenja moći vlasti odnosno značaj ustava i ustavne vladavine. Očekivane aktivnosti učenika su da čitaju i diskutuju o prirodnim pravima, rade određene vježbe i igrokaze, analiziraju zamišljenu situaciju u kojoj ne postoje pravila, zakoni, propisi, istražuju u novinskim člancima primjere koji pokazuju da vlasti djeluju u interesu općeg dobra, iskazivanja građanskih vrlina, navode i analiziraju primjere autokratske, diktatorske i ustavne vlasti, pronalaze primjere djelovanja različitih grana vlasti.

- 4. PROJEKT GRAĐANIN je ujedno i glavna oblast, odnosno tema, u nastavi Građanskog obrazovanja unutar koje se učenicima objašnjava programa „Projekt Građanin“ (uvod, cilj projekta i način rada, razmatranje mogućih problema za rad na Projektu Građanin, rad na izradi razrednog portfolija). Obrazovni ishodi se baziraju na sljedećem: znati objasniti pojam javne politike, znati nadležnosti i odgovornosti različitih grana i nivoa vlasti, u stanju je procijeniti koji nivo i ogranci vlasti su odgovorni za rješavanje određenih problema u zajednici, u stanju je da izrazi svoje mišljenje o nekom problemu i da brani vlastite stavove, razumije proces izrade javne politike odnosno proces donošenja odluka s ciljem rješavanja problema u zajednici, postaju svjesni važnosti učestvovanja u procesu izrade javne politike odnosno donošenja odluka s ciljem rješavanja problema zajednice, razvijati kritičko mišljenje, uočavati vještine komuniciranja, razmišljanja, analiziranja i odbrane vlastitih stavova, osjećaj za uvažavanje različitih i građenja kompromisa i uočavanje vrijednosti timskog rada. Učenici se potiču na sljedeće aktivnosti; navode vlastite primjere javnih politika i pronalaze takve primjere čitanjem novina, gledanjem TV programa i sl., vode raspravu i predlažu probleme koje žele da obrađuju, glasanjem izabiru problem koji će obrađivati, u grupama prikupljaju informacije o izabranom problemu, rade različite ankete i intervjue, posjećuje različite institucije radi dobivanja informacija, sugestija, mišljenja i podrške za vlastitu politiku, analiziraju prikupljeni informacije, vrše selekciju i izrađuju svoj dio portfolija, pripremaju se za usmenu prezentaciju.
- 5. PRAVDA (distributivna, korektivna i proceduralna pravda, pravda i propisi). Od učenika se očekuje da zna razlikovati distributivnu, korektivnu i proceduralnu pravdu, može prepoznati situacije koje pokreću pitanja distributivne, korektivne i proceduralne pravde, u stanju je objasniti korist od klasifikacije pravde na tri kategorije može definisati i objasniti važnost proceduralne pravde, zna pomoću niza pitanja i odgovora (intelektualnim sredstvom) ispitati pitanja distributivne, korektivne i proceduralne pravde, može prepoznati situacije u kojima se radi o proceduralnoj pravdi, može objasniti potrebne korake za utvrđivanje ispravnosti procedura, u stanju je procijeniti da li su procedure u skladu s poštivanjem ljudskih prava i sloboda. Usvajati stav da uprkos našim željama nije uvijek lako

odlučiti da li je nešto pravedno u određenoj situaciji i da zbog toga treba pitanjima pravde prilaziti s najvećom pažnjom i odgovornošću. Izgrađivati vlastiti mehanizam razmišljanja procjenjivanja pitanja pravde usvajanjem „intelektualnih oruđa“ za procjenu tri različite kategorije pravde: distributivne, korektivne i proceduralne. Uviđati posebnu važnost proceduralne pravde za razvoj demokratije. Aktivnosti učenika prilikom izučavanja ove oblasti bi trebale ići u pravcu poticanja na nanaliziranje i diskusiju o različitim primjerima koji se tiču pravde, procjenjuju o kojim pitanjima pravde se radi, izvode zaključke i daju vlastite definicije za distributivnu, korektivnu i proceduralnu pravdu, rade vježbe kritičkog razmišljanja u vezi niza primjera tri kategorije pravde, komentarišu ilustracije iz priručnika, odgovaraju na pitanja, pronalaze primjere različitih kategorija pravde i raspravljaju o njima u razredu, razgovaraju s predstavnicima zakonodavne i sudske vlasti o pitanjima poštivanja proceduralne pravde. S obzirom da je prema nastavnom planu i programu indicirana upotreba ilustracija iz samog udžbenika, proizilazi da je ova tema izuzetno podobna za upotrebu ilustrativnih metoda rada koja svakako uključuje i strip.

- 6. PRIVATNOST (šta je privatnost i koje su posljedice, zašto se razlikuju ponašanja ljudi kada je u pitanju privatnost, zašto ljudi imaju različita mišljenja, koje su moguće posljedice privatnosti). Obrazovni ishod su: Znati uočiti razliku između različitih situacija u pogledu privatnosti to jest da li u pojedinim situacijam postoji ili ne postoji privatnost, u stanju je da opiše uobičajne objekte privatnosti i razloge zbog čega ljudi žele da sačuvaju privatnost u određenim situacijama. Znati objasniti faktore koji mogu uticati na različita ponašanja ljudi po pitanju privatnosti, može objasniti da se ljudi iz različitih kultura različito odnose prema pitanju privatnosti. Znati identifikovati moguće posljedice privatnosti, u stanju je da definiše obim i ograničenja privatnosti u specifičnim situacijama, znati objasniti zašto pravo privatnosti nije „apsolutno“ pravo. Sticati veće razumijevanje važnosti privatnosti i sposobnost da se s više pažnje i odgovornosti odnose prema pitanjima privatnosti u vlastom životu i životu svakog pojedinca u slobodnom društvu. Aktivnosti učenika se uglavnom upućuju da čitaju tekstove i diskutuju definiciju privatnosti iz udžbenika, ispituju tipove objekata koje ljudi mogu držati privatnim kao što su činjenice, postupci, mjesta, posjedi, misli i osjećanja i komunikacije. Kroz vježbe kritičkog razmišljanja određuju da li postoji ili ne postoji privatnost u određenoj situaciji, ispituju zašto neko želi da sačuva privatnost u određenoj situaciji, diskutuju zašto se ljudi iz različitih kultura ponašaju različito po pitanju privatnosti, razmatraju moguće posljedice privatnosti i situacije kada je neophodno ograničiti privatnost. Jasno je da i ova tema, kao i većina tema koja se obrađuju na nastavnom predetu građansko obrazovanje, može biti prikazana kroz strip, plakat ili kratki film. U svakom

slučaju, sam nastavnik, prema vlastitom afinitetu i nastavnim sredstvima kojima raspolaže, nastavu može približiti učeniku koji u finalu treba shvatiti da ga upravo ovaj nastavni predmet priprema na većinu životnih situacija koje zahtjevaju visoko razvijene moralne standarde koji se ne mogu uspostaviti ukoliko ne poznajete prirodne i zakonske okvire unutar kojih funkcioniše civilizirano društvo.

3.2. Primjena stripa u fazama nastavnog sata

Planiranje koncepta nastavnog sata je ključan u smislu kvalitete realiziranog sata. U skladu s tim je neophodno unaprijed odrediti i planirati sve dijelove sata i u skladu sa ciljem i zadatkom odlučiti u kojem dijelu sata je uputno koristiti određene metode i medije u nastavi. U skladu s tim, mogućnost primjene stripa u nastavnim cjelinama prema Nastavnom planu i programu u Kantonu Sarajevo, na nastavi građanskog odrazovanja, može varirati u odnosu na dijelove sata, a sve u skladu sa procijenjenim učinkom upotrebe stripa u nastavnim jedinicama i dijelovima sata. Također je bitno razmotriti mogućnost primjene stripa ne samo u različitim dijelovima nastavnog sata građanskog obrazovanja, nego i mogućnosti unutarpredmetnog i međupredmetnog povezivanja pri čemu je strip korelat.

Kako smo već definisali komunikaciju kao prenos informacija koja može biti verbalna i neverbalna, pa zaključujemo da strip spada u vizuelnu, dakle, neverbalnu komunikaciju i kao takav biva veoma pogodan kao nastavno sredstvo, odnosno izvor pomoću kojeg učenik može usvajati nove sadržaje. Kada je strip poticaj i slikovito objašnjenje određene teme, tada može kao nastavno sredstvo čak i učenicima koji nemaju razvijeno apstraktno mišljenje, pomoći da na lakši i brži način savladaju određenu temu.

Strip se može iskoristiti kao specifičan nastavni medij posredstvom kojeg je, uz adekvatno didaktičko - metodičko prilagođavanje, moguće ostvariti konkretne ciljeve i sadržaje nastave za pojedina godišta, te odgojno - obrazovno djelovati u okviru školskog učenja i proučavanja. Mogućnost korištenja stripa kao specifičnog didaktičko - metodičkog medija u nastavi nije limitiran niti sadržajem pojedinih predmeta, niti uzrastom učenika (Cerić, 2013).

U nastavi generalno, a pogotovo u nastavi građanskog obrazovanja, strip se može uključiti praktično u svim dijelovima nastavnog sata; u uvodnom, motivacijskom dijelu. To, naravno, podrazumijeva dobro osmišljen scenarij sata ili plan rada u kojem se brižljivo odabere strip u skladu sa nastavnom jedinicom, vodeći se time koje ishode sata treba ostvariti. Stripovna metoda u nastavi obuhvata slijedeće metodičke postupke, odnosno oblike korištenja stripa u

nastavi: a) strip kao ilustracija, b) strip kao izvor informacije i oblik svladavanja novog gradiva, c) strip kao osnova za poticanje nastavnog razgovora i diskusije, i d) samostalna izrada stripova prema Cerić (2013). Pri upotrebi stripa u nastavi zadatke treba postavljati jasno, nedvosmisleno, usmjereno na ozbiljan pristup temi. Strip često spada u zabavu i razonodu, pa se treba jasno držati ciljeva i zadatak nastave. Neki autori smatraju da je izbor stripa od krucijalnog značaja, pa tako Težak (1996) naglašava da se učenicima ne smije izlagati likovno loš crtež ili nesumljiv kič.

Strip zbog svoje veoma fleksibilne i prilagodljive forme može svakako biti korišten u uvodnom, motivacijskom dijelu sata, ali njegova prava priroda može doći do izražaja ukoliko ga koristimo kao izvor informacija i kao medij predstavljanja sadržaja nastavne jedinice. Strip može biti nosilac nastavnog sadržaja, ali i nastavno sredstvo. Zbog kompleksnog odnosa klalitete i kvalitete informacija koje strip nosi, uputno je strip koristiti u glavnom dijelu nastavnog sata. Nastavni sat koji se realizira uz upotrebu stripa kao izvora informacija i oblika obrađivanja novog gradiva trebao bi se sastojati od nekoliko faza: uvod uz najavu teme i davanje uputstava za čitanje i rad na stripu, čitanje i rad na stripu, interpretacija kroz razgovor ili pisanu provjeru (Cerić, 2013). Istovremeno, Cerić (2013) navodi da je ovo jedno od ponuđenih načina upotrebe stripa, te da sama realizacija nastavnog sata ovisi od kreativnosti, osposobljenosti i iskustva samog nastavnika. Isti autor sugerše i daje konkretne upute za upotrebu stripa u nastavi na način da se u uvodnom dijelu sata mogu dati unaprijed pripremljeni materijali npr. pitanja vezana za strip ili tekstualno objašnjenje sadržaja stripa, gdje se učenicima daje zadatak rada na stripu sa uputama za usmjeravanje pažnje na ključne pojmove, koncepte ili ideje koje se javljaju u stripu. Sugerše također da rad na stripu može biti grupni i individualni, a autor inzistira na tome, da prilikom upotrebe stripa ne smije izostati posljednja faza u kojoj se inzistira na povratnoj informaciji o razumijevanju i stepenu usvojenosti informacija dobijenih putem stripa. Autor napominje da je postoji veliki broj mogućih metodičkih rješenja u pogledu korištenja stripa u nastavi, a izbor adekvatnog rješenja ovisi u nastavnom predmetu, nastavnoj cjelini i sadržaju nastavne jedinice, uzrastu učenika i sličnih faktora. Ovdje se inzistira na kreativnosti i angažovanosti samog nastavnika.

Isti autor, daje kreativne prijedloge da se učenicima daju stripovi koji sadrže samo ilustracije sa praznim oblačićima gdje učenici sami upisuju tekst, ili strip sa pogrešnim rasporedom ilustracija gdje će se učenici potaknuti na rješavanje zadatka u smislu postavljanja hronološkim redom sličica teksta. Autor navodi da ovakvi i slični zadaci u finalu rezultiraju onim što bi trebao biti krajnji cilj upotrebe slikovne metode. Poticanje učenika na razgovor i diskusiju. Iz ovako postavljenog zadatka i načina primjene stripovne metode, jedne od ovih koje autor

(Cerić, 2013.) predlaže, jednostavno je zaključiti da je nastava građanskog obrazovanja koja se bavi temama ljudskih prava i sloboda, idealna za upotrebu stripovne metode, te da je istu moguće upotrijebiti praktično u svim dijelovima nastavnog sata. U uvodnom dijelu sata, u motivacionom dijelu, upotreba stripa se preporučuje da se probudi interes kod učenika, naravno, pod uvjetom da je sadržaj stripa prilagođen ne samo uzrastu učenika, nego da je bliska temi koja se obrađuje iz određenog nastavnog predmeta, te da je nastavnik kompetentan i vješt u upravljanju diskusijom i njenom razvijanju u željenom cilju.

3.3. Samostalno kreiranje stripa u nastavi građanskog obrazovanja

Kao i sve druge korisne metode u nastavi, tako i adekvatna upotreba stripovne metode ovisi u najvećoj mjeri od kreativnosti i vještine samog nastavnika. Svakako da je za uspjeh stripovne metode u nastavi bitna i reakcija učenika i način na koji oni prihvate ovu, relativno nekonvencionalnu metodu. Također i samostalna izrada stripa u formi zadatka gdje je neophodno naglasiti da strip nije zadatak sam po sebi niti da se od učenika očekuju, pa samim tim niti valoriziraju crtačke vještine, već da je fokus na razvijanju sposobnosti razumijevanja zadane problematike, vještini pisanja i vizuelizaciji zadanih pojmova kroz formu stripa. U ovom kontekstu je jasno da se pomoću stripa pravi korelacija između bilo kojeg nastavnog predmeta i predmeta likovna kultura, vizulene komunikacije, grafički dizajn i slični predmeti koji se izučavaju na različitim nivoima obrazovnog sistema.

Majdanić (2019) navodi da ako je autor stripa vođen etičkim i estetskim motivima, onda će imati pozitivno odgojno djelovanje na čitatelja sadržajem priče, njezinom porukom, odnosom među likovima, uspješnim usklađivanjem teksta i crteža, duhovitošću, dobro montiranim pojedinostima i izvrsno izvedenim zapletima. Strip se pojavljuje kao ilustracija nekog sadržaja, kao sredstvo pojašnjavanja (Gacić 1990). Posmatrajući iz ovog konteksta i imajući u vidu predmet i zadatke nastavnog predmeta građansko obrazovanje, potpuno je primjerno poticati učenike na samostalnu izradu stripa vezanu za nastavno područje, bez inzistiranja na kvalitet samog crteža u cilju postizanja boljeg razumijevanja nastavnih jedinica, gdje je učenik u cijelosti angažiran i pozvan da da svoj specifičan pogled na određenu temu. Strip je pogodan za primjenu u skoro svim područjima predmeta građansko obrazovanje, što smo već obrazložili kroz detaljan pregled nastavnog plana i programa, pogotovo imajući u vidu da stripovi u pravilu propagiraju sukobe i način rješavanja konfliktnih situacija vođeni visokomoralnim odlikama

glavnog lika, a sam predmet građansko obrazovanje svojim sadržajem propagira moralne, pravne i etičke kvalitete života u društvenoj zajednici.

Strip je uputno koristiti u velikom broju nastavnih predmeta, sa prilagođenom tematikom. Strip se kao vizuelno sredstvo u nastavi, usklađuje sa sadržajem, zadacima odgojno-obrazovnog procesa i sa uvjetima nastave, pa se u skladu s tim može preporučivati za korištenje u nastavi kao nastavni medij.

3.4. Strip i unutarpredmetno i međupredmetno povezivanje

Prema Vrkić Dimić, Vidić (2015) korelacija predstavlja relaciju, suodnos, uzajamnu zavisnost te povezanost u harmoničnu cjelinu. U nastavnom procesu, korelacija predstavlja dovodenje u međusobnu vezu predmeta/sadržaja koji imaju dodirne tačke gdje se jasno naglašava da se učenik potiče na rad i na poboljšanje spoznajnih funkcija ukoliko se pravi korelacija, kako među predmetima, tako i korelacija između sadržaja unutar jednog predmeta. Kako smo već analizirali kroz oblasti nastavnog predmeta građansko obrazovanje u praktično svakoj se strip može koristiti kao metod rada pomoću kojeg se nastavni plan i program može realizovati na način da približi sadržaj i animira učenika na aktivno učešće u nastavi. Vrkić Dimić, Vidić (2015) naglašavaju kako korelacija i integracija čine važan dio nastavnog procesa, jer omogućavaju stvaranje poveznica između rascjepkanih sadržaja nastavnih predmeta i njihovo integrirano proučavanje.

Predmet građansko obrazovanje je veoma pogodan za upotrebu ilustrativno-demonstrativne metode rada koja podrazumijeva i strip kao potencijalni medij. Metodu osmišljavanja ili biranja stripa treba bazirati na ciljevima i zadacima nastavnog predmeta i cjelokupnog odgojno-obrazovnog rada, uvažavajući specifičnosti samog medija. Tokom nastavnog procesa treba imati u vidu da se strip može provući kroz sva područja predmeta građansko obrazovanje, kako smo i vidjeli u prethodnom poglavlju. Štaviše, strip kao medij je veoma pogodan za korelaciju s nastavom i drugih predmeta, o čemu ćemo detaljnije u narednom poglavlju.

U prethodnim poglavljima smo prikazali jedan od načina na koji se stripovna metoda može koristiti u različitim dijelovima nastavnog sata, nastavnih cjelina, a u nastavku slijedi kratki osvrt na unutarpredmetno i međupredmetno povezivanje u i sa nastavom građanskog obrazovanja upotrebom stripa.

3.4.1. Unutarpredmetno povezivanje stripa u nastavi građanskog obrazovanja

Veliki broj autora se bavilo temom upotrebe stripa u nastavi iznoseći njegove prednosti i mane. Jedan od njih je svakako i već pominjani Težak (2003) koji uočava da istu temu dva autora stripa mogu na različite načine prenijeti i to na način da ne samo da različito predstavljaju isti prizor (plan, rakurs, rasporedu u prostoru i sl.) nego različito biraju tekst koji će prenijeti uz ilustraciju. Vizuelna dimenzija teksta u cijelosti može podržati sve teme prethodno predstavljene u analizi nastavnog plana i programa nastavnog predmeta građansko obrazovanje. Bilo bi uputno koristiti jedan te isti strip, odnosno junake koji skupa sa učenicima prolaze kroz teme koje se obrađuju čime bi se stvorila koherentnost nastave i omogućila razvoj vlastitih asocijacija i predodžbi o nastavnim temama. Kada se isti lik iz stripa provlači kroz različite situacije može stvoriti i vizuelnu povezanost unutarpredmetnih tema. Ovdje se govori o posebnoj vrsti stvaranja veza ne samo sa temama, nego i uživljavanje u ulogu glavnog karaktera stripa gdje učenik ima zadatak da na potpuno novi način isčita strip. Čitanje stripa predstavlja specifičan način čitanja gdje čitatelj pasivno prima verbalne i likovne poruke, ali ima zadatak da se uživi u ulogu i traži od njih da vlastite doživljaje uporedi sa ponuđenim rješenjima u stripu. Uvidom u nastavni plan i program samog predmeta građansko obrazovanje uočili smo da se teme i nastavne jedinice logično nastavljaju i naslanjaju jedna na drugu, baš kao epizode u stripu koje prate dešavanja oko glavnog junaka. Educiran nastavnik koji uvijek traži interesantniji način da se prezentira nastavni sadržaj, jednostavno može upravo stripom povezati sve nastavne cjeline i oblasti u jedan niz stripova koji mogu biti i svojevrsan projekat na koje učenici mogu zajednički raditi. Autori Vrkić, Dimić, Vidić (2015) naglašavaju da je rad na projektu vrhunac integracije u jednu cjelinu. Osim rada u školi i na terenu, projekti se protežu i na rad kod kuće tako da se kroz neformalni kontekst lakše usvajaju nastavni sadržaji, a učenici lakše povezuju znanje u cjelinu, čime se postiže da se stečeno znanje poveže u jednu cjelinu. Sama priroda stripa, što smo vidjeli u prethodnim poglavljima ovog teorijskog dijela je veoma široka i fleksibilna da možemo zaključiti da bilo koji strip može poslužiti za osmišljavanje velikog broja jednostavnih, ali i složenih zadataka na različite teme. Upravo ova fleksibilnost stripa se ogleda u mogućoj primjeni stripa kao motivacija na početku nastavnog sata, ali i kao predložak za raspravu određenih problemskih tema u glavnom dijelu sata. Istovremeno, strip može poslužiti za utvrđivanje gradiva u završnom dijelu sata. Strip može poslužiti i kao predložak za određenu tematiku gdje su oblačići prazni i gdje je učenik ohrabren da samostalno kreira dijalog koji će pokazati stepen razumijevanja navedene tematike u kontekstu prethodno obrađenog gradiva.

3.2.2. Međupredmetno povezivanje stripa s nastavom građanskog obrazovanja

Cilj nastave građansko obrazovanje jeste da se učenik osposobi za normalan život u zajednici koji zahtjeva poznavanje same strukture društva i bitnih odlika savremenog života. Mnogi pojmovi vezani za predmet građansko obrazovanje su nepoznati uzrastu učenika 7. razreda osnovne škole. Već smo spomenuli da sam nastavnik navedene pojmove treba učeniku približiti upotrebom različitih metoda i medija. Jedan od takvih medija je svakako i strip. U prethodnom poglavlju smo obrazložili jedan od načina na koji se unutar samog predmeta građansko obrazovanje, upotrebom stripa, mogu povezivati nastavne cjeline i teme. U prethodnim poglavljima, baveći se samom strukturom stripa, gdje smo naglasili da strip spada u domen vizuelne komunikacije koja se koristi ilustracijom i tekstem, jasno se ukazuje na to da strip možemo posmatrati i iz aspekta nastavnih predmeta jezika i književnosti i likovne kulture. Težak (2003) smatra kako je korelacija stripa sa jezičkim izražavanjem moguća jer verbalni dio stripa podliježe lingvističkim, književnim i komunikacijskim zakonitostima, ali i jedinstvu riječi s crtežom. Autor stripa se može koristiti svim mogućnostima koje mu strip pruža, od gramatičkih oblika, književnog jezika, dijalekta, žargona, stranog jezika i sl. i kao takav se može koristiti u nastavi jezika i književnosti koja osposobljava učenike za usmeno i pismeno izražavanje, odnosno jezičku komunikaciju. Upravo ova komponenta je zajednička sa predmetom građansko obrazovanje koje kultivira pojedinca i upućuje ga na usvajanje novih termina i njihove praktične primjene u društvu. Medij koji na najjednostavniji način povezuje upravo ova dva predmeta je strip. Treba napomenuti i da je primjena stripa u vježbama usmenog i pismenog izražavanja u evropskim školama redovna pojava. U savremeno doba se ova praksa nije izgubila, ali su u redovnu upotrebu ušli i drugi mediji poput filma i videa, koji ne ugrožavaju strip kao medij. Štaviše, naglašavaju ga i međusobno se veoma dobro nadopunjavaju. Vrkić, Dimić, Vidić (2015) uočavaju kako nastava ne može rezultirati potpunim razumijevanjem i kvalitetno strukturiranim znanjima ako u nastavnom procesu nema poveznice između različitih nastavnih sadržaja/predmeta međusobno, ali i poveznice s realnim životnim situacijama izvan škole. Strip međusobno može povezati više nastavnih područja i predmeta sa nastavom građansko obrazovanje, ali i unutar sebe. Uglavnom, strip se kao medij uspješno može koristiti u nastavi jezika i književnosti, kako smo već analizirali, ali i u nastavi historije, geografije, ekologije, geografije i svakako likovne kulture. U skladu sa nastavnim planom i programom, ukoliko se uoči da nastavni sadržaj više predmeta može biti poveznica gdje nastavnici mogu ponuditi zajedničku temu i inicirati zajedničku međupredmetnu projektnu nastavu, gdje strip može biti odličan medij. Od predmeta koji se međusobno mogu povezivati su likovna kultura

koji je direktno crtežom povezan sa stripom. Ukoliko poznajemo razvoj stripa, a prethodno smo ga opisali u dijelu teorijskog dijela ovog istraživanja koji se bavio ne samo pojmom stripa, nego i likovnim tehnikama pomoću kojih možemo kreirati strip. Idući dalje u već analizirani razvoj stripa i animaciju koja mu slijedi, možemo zaključiti da se strip kao statična forma može može biti kolerat za nastavni predmet informatika, gdje se taj isti strip može “oživjeti” u nekom od programa za animaciju ili biti predložak za neki od programa za crtanje (u ovisnosti od nastavnog plana i programa nastavnog predmeta informatika).

Ovdje je svakako omogućena korelacija sa predmetom maternjeg jezika, a ako se dobro odreaguje na ovu metodu, može se uključiti i korelacija sa stranim jezikom, budući da strip najčešće sadrži relativno malo teksta, sa jednostavnim rečenicama, što ne bi trebao predstavljati problem učenicima viših razreda osnovne škole.

S druge strane, nastavni predmeti historija i građansko obrazovanje su tematski povezani sa stripom. Nadalje, učenici kroz strip mogu razvijati svijest o ekološkim problemima, prirodi, društvenim pojavama i time se ostvaruje povezivanje stripa sa geografijom, ekologijom i društvenim predmetima. Strip Nira na kojeg se upućuju nastavnici predmeta građasko obrazovanje je dobar primjer gdje adekvatne teme stvaraju preduvjete za unutarpredmetnu korelaciju stripa s ostalim nastavnim oblastima, ali i za međupredmetnu korelaciju s predmetima jezika i književnosti i likovne kulture. Vrkić, Dimić, Vidić (2015) navode kako se uz pomoć korelacije promiču i odgojne vrijednosti, stižu nove vještine i navike, a da sva znanja koja učenici steknu tokom obrazovanja i života budu strukturirana u zajedničku cjelinu s ciljem da svaki učenik nauči smišljeno povezivati raznovrsna znanja, te kritički promišljati. Dakle, međupredmetna povezanost predmeta, putem stripa, ne samo da je moguća, nego je i poželjna.

4. Analiza i interpretacija rezultata istraživanja

Za metodološki postupak u ovom istraživanju primjenjeno je ispitivanje anketiranjem pri čemu je korišten upitnik kao instrument istraživanja. Istraživanje je obuhvatilo 34 od ukupno 61 nastavnika osnovnih škola u školskoj 2022./2023. godine, sa područja Kantona Sarajevo. Anketiranje je provedeno u martu i aprilu 2023. godine. Ispitanicima je anketni upitnik poslan elektronskim putem, na njihove službene e-mail adrese. Popunjene anketne upitnike nastavnici su poslali natrag putem elektronske pošte.

U uvodnom dijelu upitnika ispitanici su se izjasnili o spolu i godinama staža u prosvjeti, što će biti prikazano u tabeli kao statistički podatak. Rezultati koji će uslijediti prikazani su posebno za svaku tvrdnju koja se nalazi u anketnom upitniku. Odgovori će se analizirati u cjelosti i biće posebno prikazani i interpretirani, a rezultati će biti prikazani kroz postotke i grafikone, uz dodatna objašnjenja i obrazloženja ispitanika.

Od sudionika će se tražiti da zaokruže jedan od ponuđenih odgovora, osim posljednjeg pitanja u anketnom upitniku u kojem se od ispitanika tražilo da iznesu svoj stav i obrazlože odgovor. Sva obrazloženja bit će navedena u ovom radu u izvornom obliku.

4.1. Rezultati analize ankete za nastavnika građanskog obrazovanja u osnovnim školama na području Kantona Sarajevo

Ispitanici su zamoljeni da prije davanja odgovora na postavljeno anketno pitanje daju i informacije o spolu i godinama radnog staža u prosvjeti, radi statističkih podataka.

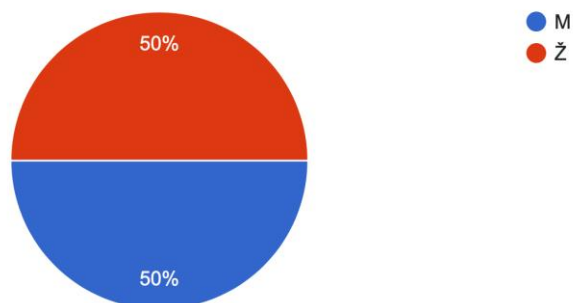
U nastavku slijede grafikoni frekvencije odgovora na oba postavljena pitanja nakon čega će se pristupiti prikazu i analizi odgovora na postavljena anketna pitanja.

U anketi je učešće uzelo 34 od ukupno 61 nastavnika građanskog obrazovanja u osnovnim školama na području Kantona Sarajevo.

Grafikon frekvencije odgovora:

Molimo vas zaokružite spol:

34 odgovora

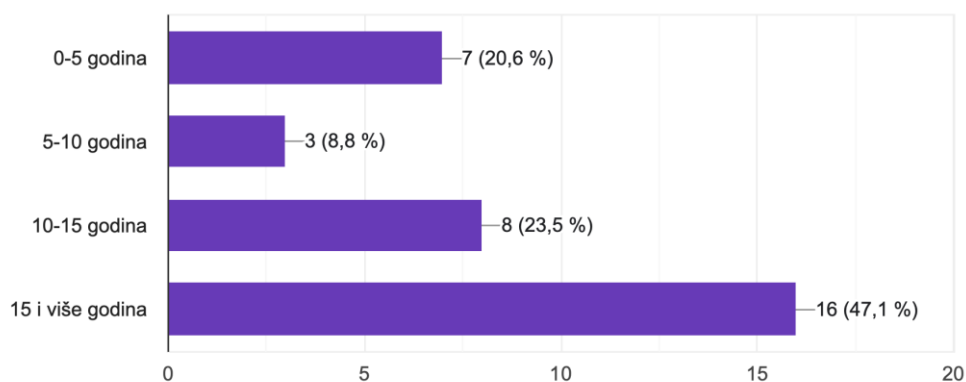
Iz navedenih odgovora se zaključuje da je 17 ispitanika ženskog spola i isto toliko muških što čini statistički idealan omjer 50:50, zbog potencijalne predrasude o tome da muški ispitanici imaju veću sklonost ka stripu, bilo kao o vrsti zabave ili kao nastavnog medija.

Na pitanje o godinama radnog staža, koje nam treba dati uvid u radno iskustvo nastavnika, ispitanici su odgovorili na sljedeći način:

Grafikon frekvencije odgovora:

Koliko imate radnog iskustva u prosvjeti:

34 odgovora

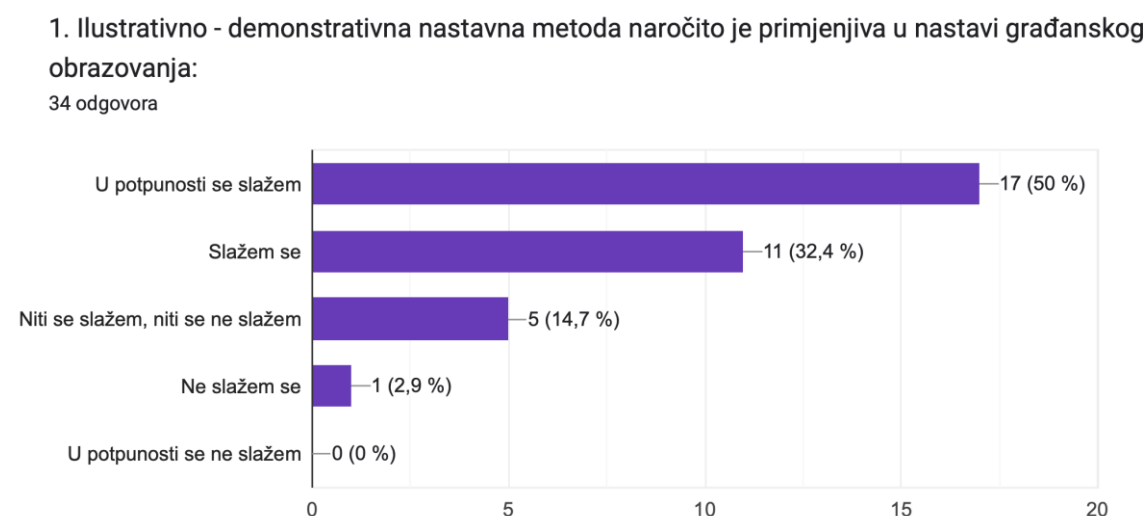

Skoro polovina ispitanika, njih 16, odnosno 47,1% ima 15 i više godina radnog staža što daje uvid u način rada prosvjetnih radnika sa velikim iskustvom koji su se u praksi sretali sa različitim medijima u nastavi.

Ostalih 18 ispitanika je distribuirano na sljedeći način: njih 8, odnosno 23,5% ima od 10-15 godina radnog iskustva u struci, što također predstavlja značajno iskustvo, dok njih 3, odnosno 8,8% ima 5-10 godina radnog iskustva, a 7 ispitanika, dakle 20,6% ima 0-5 godina rada u prosvjeti, što daje odličan uzorak prosvjetnih radnika sa novim, svježijim idejama u odnosu na prosvjetne radnike sa mnogo više iskustva.

Pitanje 1: Da li je ilustrativno - demonstrativna metoda naročito primjenjiva u nastavi građanskog obrazovanja, ispitanici su odgovorili na sljedeći način:

Grafikon frekvencije odgovora:

Rezultati istraživanja su pokazali polovina nastavnika koristi i smatra korisnom ilustrativno demonstrativnu metodu rada u nastavi građanskog obrazovanja u koju svakako spada i strip, dok ostali povremeno ili rijetko koriste ovu metodu.

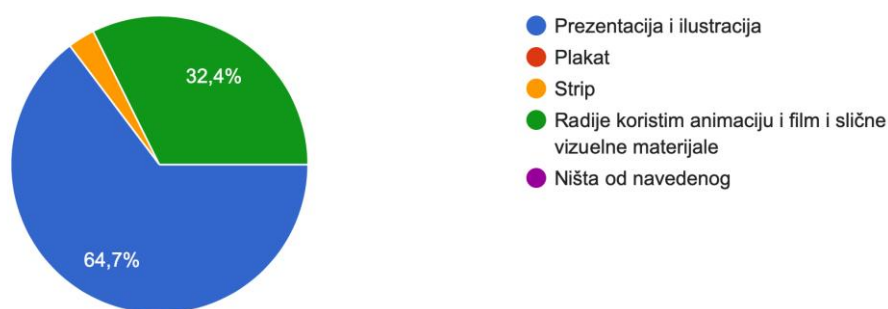
Polovina ispitanika, njih 17 ili 50% smatra da je ilustrativno - demonstrativna metoda naročito primjenjiva u nastavi građanskog obrazovanja i u potpunosti se slaže, dok se njih 11 ili 32,4%

slaže, 5 ispitanika ili 14,7% niti se slaže niti se ne slaže, odnosno nemaju definisan stav prema upotrebi ilustrativno - demonstrativne metode rada u nastavi građanskog obrazovanja. Samo jedan od 34 ispitanika ili 2,9% se ne slaže oko primjenjivosti navedene metode u nastavi građanskog obrazovanja, dok se nijedan ispitanik nije izjasnio da se u potpunosti ne slaže.

Pitanje 2. Koje ilustrativno - demonstrativne metode koristim u nastavi (građanskog obrazovanja). Ispitanici su odgovorili na sljedeći način:

Grafikon frekvencije odgovora:

2. ilustrativno - demonstrativne metode koje koristim u nastavi su:
34 odgovora

Od ponuđenih metoda polovina nastavnika koristi samo ilustracije, nekolicina plakat i samo mali procenat koristi strip. Iz navedenog se da zaključiti da nastavnici i nemaju dovoljno uvida u sve dostupne i primjenjive medije koji podržavaju neophodnu metodu rada u nastavi, ilustrativno-demonstrativnu.

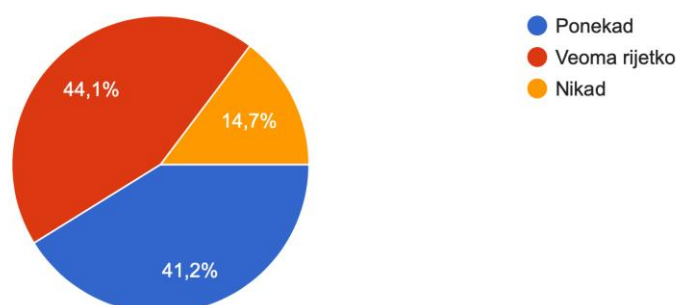
Od 34 ispitanika njih 22 ili 64,7% u nastavi, od ponuđenih metoda koristi prezentacije i ilustracije, plakat niko ne koristi kao oblik ilustrativno - demonstrativne metode, njih 11 ili 32,4% radije koriste animaciju, film i slične vizuelne materijale, a od ukupno 34 ispitanika samo jedan ili 2,9% koristi strip. Niko od ispitanika nije odgovorio da ne koristi ništa od navedenog.

Pitanje 3: Ispitanicima se tražilo izjašnjenje po pitanju učestalosti upotrebe stripa u nastavnom procesu na nastavi građanskog obrazovanja, na šta su odgovorili na sljedeći način

Grafikon frekvencije odgovora:

3. Strip, kao sredstvo vizuelne komunikacije, u nastavi koristim:

34 odgovora

Većina nastavnika veoma rijetko ili nikada ne koriste strip kao medij u nastavi građanskog obrazovanja, dok manje od polovine samo ponekad koriste strip u nastavi

15 od 34 ispitanika, odnosno 44,1% se izjasnilo da strip, kao sredstvo vizuelne komunikacije, u nastavi koristi veoma rijetko, njih 14 ili 41,2% samo ponekad, a ukupno 5 ispitanika odnosno 14,7% se izjasnilo da nikada ne koristi strip kao sredstvo vizuelne komunikacije u nastavi građanskog obrazovanja.

Pitanje 4: Ispitanici su se trebali očitovati o tome da li i ako da, u kojem dijelu sata preferiraju upotrebu stripa kao medija u nastavi građanskog obrazovanja, pa su odgovori distribuirani na sljedeći način:

Grafikon frekvencije odgovora:

4. Strip kao medij u nastavi koristim najčešće u:

34 odgovora

Korištenje stripa u određenim dijelovima nastavnog sata pokazuje priličnu disperziju što jasno ukazuje na proizvoljni, nestruktuirani i neadekvatni pristup stripu kao mediju u nastavi. Iz teorijskog dijela smo vidjeli da je stripa moguće iskoristiti na jako dobar način koji zahtijeva adekvatnu pripremu i primjenu i da praveći alternaciju na način da ga iskoristimo za najavu nastavne jedinice, u glavnom dijelu sata, a pogotovo u završnom dijelu sata u kojem se, recimo, analizom stripa, pravi sjajan uvid o tome koliko su učenici shvatili i usvojili određeni pojam iz nastave građanskog obrazovanja.

Od 34 ispitanika, u uvodnom, motivacijskom dijelu sata 5 ispitanika ili 14,7% koristi strip kao medij u nastavi građanskog obrazovanja, isto toliko, dakle 5 ispitanika ili 14,7% koristi strip u glavnom dijelu sata, dok najveći broj njih, 13 ili 38,2% strip koristi prilikom ponavljanja gradiva kroz praktične vježbe. Njih 4 ili 11,8% strip kao medij koristi u provjeravanju ishoda učenja, dok se čak 7 ispitanika ili 20,6% izjasnilo da se upotreba stripa na satu građanskog obrazovanja ne odnosi na njih.

Pitanje 5: u ovom dijelu ankete ispitanici su se trebali izjasniti o izvoru u kojem nalaze stripove koje koriste u nastavi. Odgovori su distribuirani na sljedeći način

Grafikon frekvencije odgovora:

5. Stripove koje koristim u nastavi nalazim:

34 odgovora

Ovo pokazuje da nastavnici strip najčešće nalaze u nekim drugim izvorima, mimo udžbenika, a veliki broj ispitanika nigdje ne nalazi adekvatne stripove koje bi mogli koristiti. Uvidom u udžbenik odobren od strane nadležnog ministarstva jasno se vidi da se strip kao medij za rad ni ne nudi u vidu ilustracije ili prakticuma.

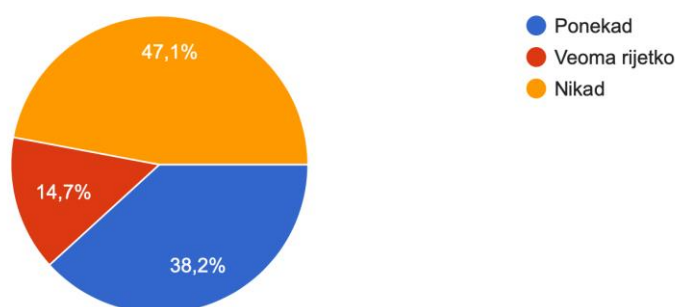
U udžbenicima građanskog obrazovanja stripove koje koriste u nastavi nalazi 4 ispitanika (11,8%), u priručnicima za nastavu građanskog obrazovanja njih 8 ili 23,5%, u praktikumima 4 ispitanika ili 11,8%, u ostalim izvorima 13 ispitanika ili 38,2% (gdje se niko nije očitovao o tome koji su izvori u kojima nalaze adekvatne stripove za nastavu građanskog obrazovanja iako su u anketnom listiću bili zamoljeni da se izjasne i o tome). 5 ispitanika ili 14,7% se izjasnilo da se upotreba stripa ne odnosi na njih.

Pitanje 6: Ispitanici su se trebali izjasniti o tome da li i ako da koliko često ulažu kreativni napor da samostalno osmisle stripove koje koriste u nastavi, sa sljedećim odgovorima

Grafikon frekvencije odgovora:

6. Samostalno osmišljam stripove za nastavu građanskog obrazovanja:

34 odgovora

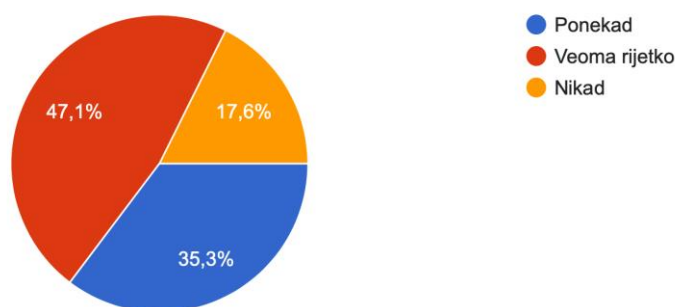
Evidentno je da nastavnici najčešće nemaju praksu da sami izrađuju nastavna sredstva poput stripa, pa su u skladu s tim i dobijeni odgovori na postavljeno anketno pitanje.

Odgovor da ponekad samostalno osmišljavaju stripove za nastavu građanskog obrazovanja dalo je 13 ispitanika ili 38,2%, veoma rijetko njih 5 ili 14,7% dok najveći broj ispitanika, njih 16 ili 47,1% nikada samostalno ne osmišljava stripove za nastavu građanskog obrazovanja

Pitanje 7: Ovo pitanje se odnosilo na to da li su učenici ohrabreni da samostalno izrađuju strip sa ciljem boljeg razumijevanja nastavnih jedinica. Ispitanici su se izjasnili na sljedeći način

Grafikon frekvencije odgovora:

7. Učenici samostalno osmišljavaju strip sa ciljem boljeg razumijevanja nastavnih jedinica:
34 odgovora

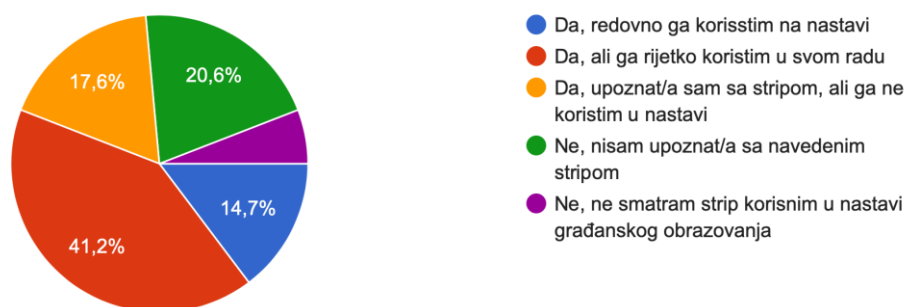
U skladu s prethodnim odgovorima na postavljena anketna pitanja, jasno je slijedilo i da nastavnici veoma rijetko ohrabruju učenike da sami pristupe izradi stripa sa ciljem boljeg razumijevanja nastavnog sadržaja. Svi navedeni odgovori jasno ukazuju na potrebu hitne promjene pristupa stripu kao mediju od strane nastavnog osoblja.

35, 3% ispitanika, odnosno njih 12 ponekad upućuje učenike na samostalnu izradu stripa sa krajnjim ciljem da se pomoću vizuelnih elemenata pokaže razumijevanje nastavne jedinice, 47,1% ili 16 ispitanika veoma rijetko, dok učenici 6 ispitanika (17,6%) nikada samostalno ne osmišljavaju strip koji služi kao medij u nastavi građanskog obrazovanja.

Pitanje 8: se odnosi na ispitivanje o tome koliko su nastavnici građanskog obrazovanja upoznati sa stripom "Nira", i ako da, koliko često ga koriste u nastavi građanskog obrazovanja, a odgovori su distribuirani na sljedeći način

Grafikon frekvencije odgovora:

8. Da li ste upoznati sa stripom "Nira" koji se bavi temama ljudskih prava i građanskog aktivizma:
34 odgovora

Samo mali broj ispitanika se izjasnio da u nastavi redovno koristi strip "Nira" koji je, dok je polovina upoznata, ali ga svejedno rijetko koristi, iako je strip Nira nastao iz potrebe da se upravo mladima približe teme poput građanskog aktivizma, građanskih prava, aktivizma, rješavanja konfliktnih situacija kroz dijalog i sl. Strip je nastao 2014. godine u okviru projekta "Inicijativa za kreativni dijalog i edukaciju" i kroz formu stripa obrađuje teme iz domena građanskog obrazovanja, na kreativna, razumljiv, zanimljiv i prihvatljiv način. Upravo na ovom stripu možemo prikazati sve teme koje su istovremeno i nastavne oblasti predmeta građansko obrazovanje i kao takav više nego upotrebljiv kao medij u nastavi građanskog obrazovanja.

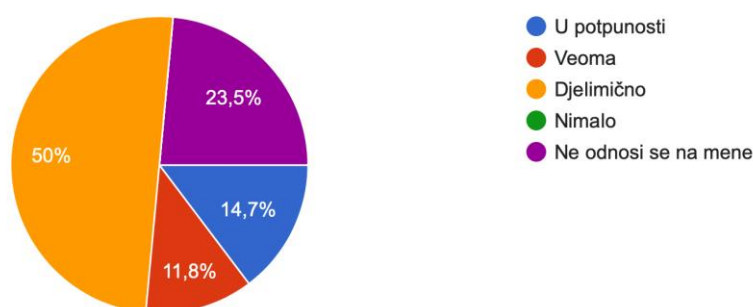
5 ispitanika (14,7%) se izjasnilo da su upoznati sa stripom "Nira" i da ga redovno koriste u nastavi, dok se njih 14 (41,2%) izjasnilo da su upoznati sa navedenim stripom, ali da ga rijetko koriste u nastavi. 6 ispitanika (17,8%) je izjavilo da su upoznati sa stripom "Nira" no ne koriste ga nikad u nastavi građanskog obrazovanja, 7 ispitanika (20,6) uopšte nisu upoznati sa stripom "Nira", a 2 ispitanika (5,7%) se izjasnilo da strip uopšte ne smatraju korisnim u nastavi građanskog obrazovanja.

Pitanje 9: Tražilo se mišljenje ispitanika o tome da li strip "Nira" koji se bavi ljudskim pravima i slobodama, smatraju značajnim za nastavu građanskog obrazovanja, a rezultati odgovora su distribuirani na sljedeći način

Grafikon frekvencije odgovora:

9. Smatrate li strip "Nira" značajnim za nastavu građanskog obrazovanja:

34 odgovora

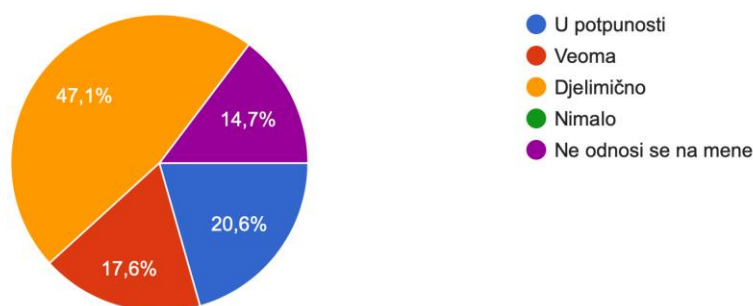
Zaključujući iz rezultata ankete provedene u ovom istraživanju, da polovina nastavnika koji su učestvovali u anketi, strip "Nira" smatra tek djelomično korisnim u nastavi. Kao zaključak se nameće neophodnost dodatne edukacije, kroz aktive samog predmeta i ukazivanje na značaj ne samo stripa "Nira" koji treba preporučiti kao dodatnu literaturu u nastavi na predmetima poput građanskog obrazovanja i demoracija i društvo, a istovremeno ohrabriti nastavnike da istražuju i druge slične izvore i da prepoznaju značaj stripa kao medija.

Ukupno 5 od 34 ispitanika ili 14,7% u potpunost smatra strip "Nira" značajnim za nastavu građanskog obrazovanja, veoma korisnim 4 ispitanika ili 11,8%, a polovina ispitanika, njih 17 ili 50% strip "Nira" smatra djelomično korisnim. Niko od ispitanika se nije izjasnio da navedeni strip ne smatra nimalo korisnim u nastavi, dok je 8 ispitanika ili 23,5% izjavilo da se pitanje ne odnosi na njih

Pitanje 10: ispitanici su se trebali izjasniti o tome da li je strip kao medij u nastavi moguće koristiti za povezivanje nastavnih cjelina i nastavnih jedinica unutar samog predmeta građansko obrazovanje, a njihova iskustva na navedenu temu su prikazana na sljedeći način

Grafikon frekvencije odgovora:

10. Primjenom stripa u nastavi građanskog obrazovanja ostvarujem unutarpredmetno povezivanje:
34 odgovora

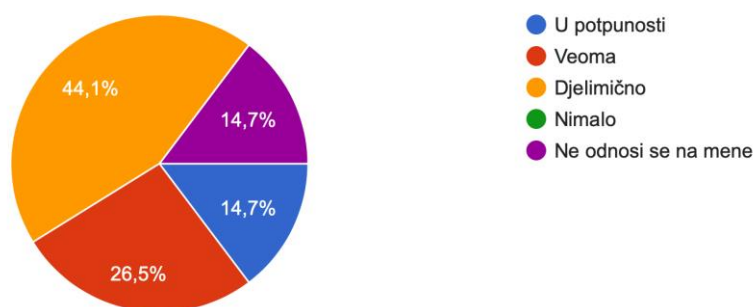
Polovina nastavnika samo djelomično prepoznaje strip kao medij pomoću kojeg bi se moglo ostvariti unutarpredmetno povezivanje.

Od 34 ispitanika njih 7 ili 20,6% smatra da se pomoću stripa može ostvariti unutarpredmetno povezivanje u nastavi građanskog obrazovanja, 6 ispitanika (17,6%) smatra strip veoma korisnim medijem za unutarpredmetno povezivanje, a najveći broj ispitanika, njih 16 ili 47,1% samo djelomično koristi strip kao medij za povezivanje nastavnih cjelina i nastavnih jedinica na nastavi građanskog obrazovanja. Nijedan ispitanik se nije izjasnio da se pomoću stripa nimalo ne ostvaruje unutarpredmetno povezivanje, a 5 ispitanika ili 14,7% se izjasnilo da se navedeno pitanje ne odnosi na njih.

Pitanje 11: u ovom pitanju, a u skladu sa prethodnim anketnim pitanjem, ali i sa pretpostavkama iz teorijskog diskursa ovog istraživanja, ispitanicima se tražilo izjašnjenje o tome da li se upotrebom stripa kao medija u nastavi može ostvariti korelacija nastavnog predmeta građansko obrazovanje sa drugim nastavnim predmetima. Ispitanici su se izjasnili na sljedeći način

Grafikon frekvencije odgovora:

11. Primjenom stripa u nastavi građanskog obrazovanja ostvarujem međupredmetno povezivanje:
34 odgovora

Kao i u prethodnom pitanju, polovina nastavnika samo djelomično prepoznaje strip kao medij pomoću kojeg bi se moglo ostvariti međupredmetno povezivanje. Međutim, većina ispitanika se izjasnila veoma pozitivno glede same ideje o upotrebi stripa u nastavi, najčešće u formi vježbe i kao potvrda prethodno usvojenog gradiva iz čega se jasno vidi da je nedostatak znanja glavni uzrok izbjegavanja stripa kao medija u nastavi građanskog obrazovanja.

Frekvencija odgovora ispitanika je skoro ista u odnosu na prethodno postavljeno pitanje vezano za unutarpredmetno povezivanje primjenom stripa. Što se tiče mogućnosti primjene stripa za međupredmetno povezivanje, od 34 ispitanika njih 5 ili 14,7 % smatra da se pomoću stripa može ostvariti međupredmetno povezivanje građanskog obrazovanja sa drugim predmetima, 9 ispitanika ili 26,5% veoma smatra da se pomoću stripa može ostvariti međupredmetno povezivanje. Najveći broj ispitanika njih 15 ili 44,1% smatra da se pomoću stripa kao medija u nastavi može ostvariti međupredmetno povezivanje. Nijedan ispitanik se nije izjasnio da se pomoću stripa nimalo ne ostvaruje unutarpredmetno povezivanje, a 5 ispitanika ili 14,7% se izjasnilo da se navedeno pitanje ne odnosi na njih.

Pitanje 12: ispitanici su zamoljeni da se izjasne o tome kakva su njihova iskustva i zapažanja vezana za upotrebu stripa kao medija u svom profesionalnom radu, a odgovori slijede u izvornom obliku

Grafikon frekvencije odgovora:

- Strip je definitivno zanimljiv srednjoškolcima i može značajno unaprijediti mjerljive ishode učenja (znanja, vjestine i stavove).
- Iskreno, nemam iskustva u vezi upotrebe stripa u nastavu, mada smatram da treba uvesti. Nastavnici Građanskog obrazovanja trebaju onda imati jedan određen seminar na tu temu kako bi bili upoznati sa istim.
- Smatra da može pomoći i u objašnjenju novog gradiva a i dobarmoblik da djeca prikaži svoje razumjevanje izradom svojih stripova što koristim po potrebi u nastavi
- Sve je do kreativnosti nastavnika. Četvrto pitanje se ponavlja a 10 i 11 su ista?!
- Nisam se time bavila do sada
- Mislim da je strip jako zanimljiva metoda i kao zadatak da učenici osmisle priče sami na zadate teme i prikažu u obliku stripa. Na taj način se razvija kreativnost i mašta.
- Zabavno, korisno, edukativno.
- Korisna za mlade narastaje i efektivne rezultate ima.
- Kprektna , treba osmisliti strip za većinu lekcija
- Inovativno
- Odlicna

- Učenici jako pozitivno reaguju na ovakav vid medija i mnogo su motiviraniji za usvajanje novih znanja.
- Pozitivno i učenicima zanimljivo
- Koristenje stripa ponekad u nastavi bi moglo da pomogne boljem razumijevanju pojedinih nastavnih jedinica
- Zanimljivo
- Ne koristim
- Smatram da je strip prilično zastario nastavni medij u odnosu na videoe i dr.
- Koristila strip, uglavnom za vježbe primjene naučenog, najčešće za rad kod kuće. Zadovoljna sam povratnim informacijama svojih učenika.
- Vrlo dobra i vrlo korisna
- nemam iskustava
- Korisno i blisko djeci

Komentari:

Budući da je pitanje postavljeno na način za zahtjeva deskriptivnu analizu, kojom ćemo se baviti u zaključnim razmatranjima, komentara nema osim potrebe da se naglasi da se od 34 ispitanika u pitanju koje je tražilo mišljenje i stav očitovao 23 ispitanika.

5. Zaključna razmatranja

Istraživanje koje se provelo na relativno malom, ali dovoljnom broju ispitanika, nastavnika građanskog obrazovanja uposlenih u osnovnim školama na području Kantona Sarajevo, je dalo potreban uvid o tome da li se uopšte i na koji način koristi strip kao medij u nastavi. Samom istraživanju je prethodio iscrpan teorijski diskurs o samom pojmu stripa, njegovom razvoju sa posebnim naglaskom na njegovu primjenu u edukativne svrhe, kao i analiza samog predmeta građansko obrazovanje sa jasnim primjerima o tome u kojoj oblasti i na koji način bi se strip mogao koristiti kao medij u nastavi. U samom istraživanju postavili niz pomoćnih hipoteza kojima smo potvrdili glavnu hipotezu, a to je da je strip kao medij u nastavi građanskog obrazovanja veoma efikasan u realizaciji nastavnih ciljeva i zadataka nastave građanskog obrazovanja.

Rezultati istraživanja su pokazali polovina nastavnika koristi i smatra korisnom ilustrativno demonstrativnu metodu rada u nastavi građanskog obrazovanja u koju svakako spada i strip, dok ostali povremeno ili rijetko koriste ovu metodu. Međutim, od ponuđenih metoda polovina nastavnika koristi samo ilustracije, nekolicina plakat i samo mali procenat koristi strip. Iz navedenog se da zaključiti da nastavnici i nemaju dovoljno uvida u sve dostupne i primjenjive medije koji podržavaju neophodnu metodu rada u nastavi, ilustrativno-demonstrativnu. Iz ovoga je jasno slijedilo da nastavnici zapravo veoma rijetko ili nikada ne koriste strip kao medij u nastavi građanskog obrazovanja. Istovremeno, korištenje stripa u određenim dijelovima nastavnog sata pokazuje priličnu disperziju što jasno ukazuje na proizvoljni, nestruktuirani i neadekvatni pristup stripu kao mediju u nastavi. Iz teorijskog dijela smo vidjeli da je strip moguće iskoristiti na jako dobar način koji zahtijeva adekvatnu pripremu i primjenu i da praveći alternaciju na način da ga iskoristimo za najavu nastavne jedinice, u glavnom dijelu sata, a pogotovo u završnom dijelu sata u kojem se, recimo, analizom stripa, pravi sjajan uvid o tome koliko su učenici shvatili i usvojili određeni pojam iz nastave građanskog obrazovanja. Istraživanje je pokazalo da nastavnici strip najčešće nalaze u nekim drugim izvorima, mimo udžbenika, a veliki broj ispitanika nigdje ne nalazi adekvatne stripove koje bi mogli koristiti. Uvidom u udžbenik odobren od strane nadležnog ministarstva jasno se vidi da se strip kao medij za rad ni ne nudi u vidu ilustracije ili prakticumima. S druge strane, iz frekvencije odgovora je jasno da ni nastavnici najčešće nemaju praksu da sami izrađuju nastavna sredstva poput stripa, a u skladu s tim, veoma rijetko ohrabruju učenike da sami pristupe izradi stripa sa ciljem boljeg razumijevanja nastavnog sadržaja. Svi navedeni odgovori jasno ukazuju na potrebu hitne promjene pristupa stripu kao mediju od strane nastavnog osoblja. Samo mali broj ispitanika se

izjasnio da u nastavi redovno koristi strip "Nira" koji je, dok je polovina upoznata, ali ga svejedno rijetko koristi, iako je strip Nira nastao iz potrebe da se upravo mladima približe teme poput građanskog aktivizma, građanskih prava, aktivizma, rješavanja konfliktnih situacija kroz dijalog i sl. Strip je nastao 2014. godine u okviru projekta "Inicijativa za kreativni dijalog i edukaciju" i kroz formu stripa obrađuje teme iz domena građanskog obrazovanja, na kreativan, razumljiv, zanimljiv i prihvatljiv način. Upravo na ovom stripu možemo prikazati sve teme koje su istovremeno i nastavne oblasti predmeta građansko obrazovanje i kao takav više nego upotrebljiv kao medij u nastavi građanskog obrazovanja. Poražavajuće je, zaključujući iz rezultata ankete provedene u ovom istraživanju, da polovina nastavnika koji su učestvovali u anketi, navedeni strip smatra tek djelomično korisnim u nastavi. Kao zaključak se nameće neophodnost dodatne edukacije, kroz aktive samog predmeta i ukazivanje na značaj ne samo stripa "Nira" koji treba preporučiti kao dodatnu literaturu u nastavi na predmetima poput građanskog obrazovanja i demokratija i društvo, a istovremeno ohrabriti nastavnike da istražuju i druge slične izvore i da prepoznaju značaj stripa kao medija. Također, polovina nastavnika samo djelomično prepoznaje strip kao medij pomoću kojeg bi se moglo ostvariti unutarpredmetno i međupredmetno povezivanje. Međutim, većina ispitanika se izjasnila veoma pozitivno glede same ideje o upotrebi stripa u nastavi, najčešće u formi vježbe i kao potvrda prethodno usvojenog gradiva. Neke od pomoćnih hipoteza smo djelomično potvrdili, neke pobili, ali smo definitivno potvrdili glavnu istraživačku hipotezu da je strip veoma efikasan medij u nastavi građanskog obrazovanja, a istovremeno je ovo istraživanje otvorilo i druga pitanja o nedostatku inicijative ili znanja nastavnika o samom stripu kao mediju, te se sama po sebi nameće potreba da se ukaže na navedene dobrobiti upotrebe stripa kao medija u nastavi građanskog obrazovanja koji se može prezentirati nastavnicima kroz posebno organizovane seminare i edukacije, a koje se mogu provesti kroz rad nastavnog aktiva na nivou Kantona Sarajevo i kroz redovne edukacije nastavnika. Ako bi se išlo i korak dalje, mogao bi se publikovati i prateći praktikum uz udžbenik, gdje bi nastavnici bili ohrabreni i vođeni da kroz niz praktičnih vježbi koriste upravo strip kao medij pri savladavanju određenih nastavnih tema. Kao preporuka nadležnima, bazirajući se na rezultatima ovog istraživanja, mogu se organizovati i takmičenja za učenike koji bi imali za temu neku od oblasti samog predmeta građansko obrazovanje (recimo pojam tolerancije), gdje bi se učenici izražavali u formi stripa ili plakata sa unaprijed zadanim propozicijama (format, broj ilustracija, tehnika,...) čime bi se ostvarilo i međupredmetno povezivanje sa nastavom likovne kulture. U svakom slučaju strip kao pojam i mogućnost njegove primjene u nastavi velikog broja predmeta, a naročito predmeta građansko obrazovanje, ovim istraživanjem nije iscrpljeno. Upravo suprotno, otvorilo je mnoga

druga pitanja i ponudilo neka od rješenja koja bi stripu dala zasluženno mjesto kao vodećeg medija u nastavi građanskog obrazovanja. Istovremeno, ovo istraživanje je ukazalo i na nedovoljno poznavanje neophodnih mehanizama za kvalitetno uspostavljanje unutarpredmetnog i međupredmetnog povezivanja. Kako bilo, ovo istraživanje je samo vrh ledenog brijega koje bi trebalo ohrabriti ne samo nastavnike, nego sve koji se bave metodikom nastave da stripu daju zasluženno mjesto medija u nastavi. Mogućnosti su ogromne, usvojeni nastavni planovi i programi ih dozvoljavaju i sva daljnja priča oko stripa zavisi od inovativnosti, znanja, spremnosti da se pomjeraju granice s obje strane obrazovne poluge - kako kod nastavnika, tako i kod učenika.

Bibliografija

1. Booker, M.Keith (2010), *Encyclopedia of Comic Books and Graphic Novels 2 vols.*, Greenwood Press
2. Bogнар, Ladislav i Matijević, Milan (2002), *Didaktika*, drugo izmijenjeno izdanje, Školska knjiga, Zagreb
3. Bratanić, Marija (1993), *Mikropedagogija: interakcijsko-komunikacijski aspekt odgoja, priručnik za studente i nastavnike, treće izdanje*, Školska knjiga, Zagreb
4. Cerić, Haris (2012) *Percepcija nastave uz primjenu stripa u odnosu na klasičnu nastavu iz predmeta Filozofija sa logikom*, Sarajevo social science review/Sarajevski žurnal za društvena pitanja, Vol 1, No 1, Sarajevo
5. Cerić, Haris (2013) *Skandalon u oblačićima - Kako koristiti strip u nastavi?* NCS, Sarajevo
6. Cerić, Haris (2016) *Utjecaj primjene stripa u nastavi na kvantitet, kvalitet i trajnost znanja*, Zbornik radova Odsjeka za pedagogiju, Sarajevo
7. Cerić, Haris i Cerić, Elmana (2020) *Strip kao medij filozofske poruke: stripozofski pristup nastavi filozofije*, Druga Gimnazija, Sarajevo
8. Creswell, John W. and Plano Clark, Vicki (2011) *Designing and Conducting Mixed Methods Research*. 2nd Edition, Sage Publications, Los Angeles.
9. Gačić, Dušan (1990) *Strip u školi – sredstvo i cilj*. Suvremena metodika nastave hrvatskog ili srpskog jezika
10. Hall, Joan (2021) *Paul Watzlawick's Theory of Human Communication*, Warbletoncouncil
11. Knapp, Marc and Hall, Judith (2010) *Neverbalna komunikacija u ljudskoj interakciji*, Naklada Slap, Jastrebarsko
12. Lavin, Michael R. (1998) *Comic books and graphic novels for libraries: What to buy*, Serial review, Vol.24, Issue 2, Routledge and CRC Press
13. Lukaš, Mirko, Mušanović, Marko (2011) *Osnove pedagogije*, Hrvatsko futurološko društvo, Rijeka
14. Majdanić, Valentina (2019) *Mediji, tekst, kultura: Strip Ljevak*, Zagreb
15. Male, Alan (2012) *Illustration: A Theoretical and Contextual Perspective*, Bloomsbury, AVA Publishing SA
16. Markić, Ivan (2010) *Socijalna komunikacija među učenicima*, Pedagogijska istraživanja, Filozofski fakultet sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
17. Neill, Sean (1994) *Neverbalna komunikacija u razredu*, Educa - nakladno društvo d.o.o., Zagreb

18. Rouse, Michael J. and Rouse, Sandra (2005) *Poslovne komunikacije, Kulturološki i strateški pristup*, MASMEDIA d.o.o. Zagreb
19. Sabin, Roger (1996) *Comics, Comix and Graphic Novels: A History of Comic Art*, Phaidon press, London
20. Serchay, David S. (1998) *Comic book collectors: the serials librarians of the home*, Serials Review 24, Routledge and CRC Press
21. Šejtanić, Semir (2018) *Kvalitete komunikacije učenika i nastavnika tijekom nastavnik i izvannastavnih aktivnosti*, Školski vjesnik, časopis za pedagoškijsku teoriju i praksu, Univerzitet „Džemal Bijedić“ Mostar
22. Tashakkori, Abbas and Teddlie, Charles (2003) *Handbook of Mixed Methods in Social and Behavioral Research*, Thousand Oaks, SAGE Publications, Inc., London, New Delhi
23. Težak, Stjepko (2003) *Teorija i praksa nastave hrvatskoga jezika 2*, treće izdanje, Školska knjiga, Zagreb
24. Tubbs, Stewart (2012) *Komunikacija, Principi i konteksti*, Clio, Beograd
25. Thomas, Frank and Johanson, Ollie (1995) *The Illusion of Life: Disney Animation*, Disney Editions; Subsequent edition
26. Vrkić Dimić; Jasmina i Vidić, Sandra (2015) *Korelacija i timski rad u nastavi – holistički pristup učenju i poučavanju*, Acta Iadertina, Vol.12 No.2
27. Žižak, Antonija, Vizek Vidović, Vlasta i Ajduković, Marina (2012). *Interpersonalna komunikacija u profesionalnom kontekstu*, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb

PRILOG 1.

ANKETNI UPITNIK

UPITNIK ZA NASTAVNIKE

Poštovani,

za potrebe izrade magistarskog rada na temu "Korištenje stripa kao nastavnog medija u nastavi građanskog obrazovanja" provodim istraživanje koje bi trebali dati uvid u učestalost i efekte primjene stripa kao medija na navedenom nastavnom predmetu.

Ljubazno vas molim da izdvojite nekoliko minuta i ispunite anonimni upitnik zaokruživanjem jednog od ponuđenih odgovora ili da napišete obrazloženje uz one tvrdnje uz koje se traže.

Molim, zaokružite svoj spol:

M

Ž

Koliko imate radnog iskustva u prosvjeti:

- a. 0-5 godina
- b. 5-10 godina
- c. 10-15 godina
- d. 15 i više

1. Ilustrativno - demonstrativna nastavna metoda naročito je primjenjiva u nastavi građanskog obrazovanja:

- a. u potpunost se slažem
- b. slažem se
- c. niti se slažem niti se ne slažem
- d. ne slažem se
- e. u potpunosti se ne slažem

2. ilustrativno - demonstrativne metode koje koristim u nastavi su:

- a. prezentacija i ilustracija
- b. plakat
- c. strip
- d. radije koristim animaciju i film i slične vizuelne materijale
- e. ništa od navedenog

3. Strip, kao sredstvo vizuelne komunikacije, u nastavi koristim:

- a. ponekad
- b. veoma rijetko
- c. nikad

4. Strip kao medij u nastavi koristim najčešće u:

- a. motivacijskom dijelu sata
- b. u glavnom dijelu sata prilikom obrade novih nastavnih jedinica
- c. u ponavljanju gradiva kroz praktične vježbe
- d. u provjeravanju ishoda učenja
- e. ne odnosi se na mene

5. Stripove koje koristim u nastavi nalazim:

- a. u udžbenicima građanskog obrazovanja
- b. u priručnicima za nastavu građanskog obrazovanja
- c. u praktikumima
- d. u ostalim izvorima - napišite kojim _____
- e. ne odnosi se na mene

6. Samostalno osmišljam stripove za nastavu građanskog obrazovanja:

- a. ponekad
- b. veoma rijetko
- c. nikad

7. Učenici samostalno osmišljavaju strip sa ciljem boljeg razumijevanja nastavnih jedinica:

- a. ponekad
- b. veoma rijetko
- c. nikad

8. Da li ste upoznati sa stripom "Nira" koji se bavi temama ljudskih prava i građanskog aktivizma:

- a. da, redovno ga koristim u nastavi
- b. da, ali ga rijetko koristim u svom radu
- c. da, upoznat/a sam sa stripom, ali ga ne koristim u nastavi
- d. ne, nisam upoznat/a sa navedenim stripom
- e. ne, ne smatram strip korisnim u nastavi građanskog obrazovanja

9. Smatrate li strip "Nira" značajnim za nastavu građanskog obrazovanja:

- a. u potpunosti
- b. veoma
- c. djelomično
- d. mimato
- e. ne odnosi se na mene

10. Primjenom stripa u nastavi građanskog obrazovanja ostvarujem unutarpredmetno povezivanje:

- a. u potpunosti
- b. veoma
- c. djelomično
- d. nimalo
- e. ne odnosi se na mene

11. Primjenom stripa u nastavi građanskog obrazovanja ostvarujem međupredmetno povezivanje:

- a. u potpunosti
- b. veoma
- c. djelomično
- d. nimalo
- e. ne odnosi se na mene

12. Navedite kakvo je vaše mišljenje i kakva su vaša iskustva u vezi upotrebe stripa u nastavi građanskog obrazovanja

Zahvaljujem se na učešću u anketi!

PRILOG 2.

NASTAVNI PLAN I PROGRAM GRAĐANSKOG OBRAZOVANJA ZA 7. RAZRED OSNOVNE ŠKOLE

GRAĐANSKO OBRAZOVANJE-VII RAZRED 1 čas sedmično, 35 časova godišnje

UVOD

U Kantonu Sarajevo predmet Građansko obrazovanje u osnovnim školama se obrađuje kao zaseban nastavni predmet zastupljen kroz jedan čas sedmično u sedmom razredu. Građansko obrazovanje, kao način za poticanje građanske svijesti i građanskih odgovornosti i oblikovanje dobrih građana, je proces koji bi se trebao prožimati kroz cijeli proces socijalizacije ličnosti.

Polazeći od temelja demokratske participacije građana, pojma vlasti/vlade, građanske vrline, ravnopravnosti i jednakih mogućnosti, učenik/ca se usmjerava i osposobljava da neposredno upoznaje lokalnu zajednicu i da traži mjesto u njoj. Izučavajući osnovne koncepte Autoriteta, Pravde, Odgovornosti i Privatnosti učenik/ca upoznaje i izgrađuje lični identitet i biva osposobljen za aktivnu ulogu u procesima donošenja odluka na nivou škole, lokalne i šire društvene zajednice.

Sadržaji građanskog obrazovanja koncipirani su na način da omogućue učenicima/cama da se formiraju kao autonomne, kompetentne, odgovorne, kreativne i aktivne ličnosti. Ovi sadržaji usmjereni su na sticanje znanja i vještina koje mogu da osposobe učenike za slobodno izražavanje mišljenja i stavova, argumentovanu i nenasilnu komunikaciju, mirno rješavanje konflikata, uspostavljanje kritičkog stava prema sebi i zajednici te odgovorno i autonomno djelovanje. Treba naglasiti da su tematske cjeline primjerene dobi djeteta, tj. učenicima/cama VII razreda osnovne škole

Glavne karakteristike nastavnog predmeta su da:

- stvara analitičke okvire odnosno “intelektualno sredstva” koja pomažu učenicima/cama da nauče kritički razmišljati i razvijati racionalne i odgovorne stavove po različitim pitanjima,
- ističe korištenje interaktivnih metoda učenja koje usavršavaju kritičko razmišljanje pri donošenju odluka i povećavaju vještine učestvovanja u aktivnostima,
- kombinuje korištenje sadržaja i nastavne metodologije da bi se razvila sposobnost u građanskoj participaciji,

- program je interdisciplinaran jer se služi primjerima koji zadiru u područja historije, prava,
- filozofije, političkih nauka i sociologije.

CILJ I ZADACI NASTAVE GRAĐANSKOG OBRAZOVANJA

Primarni cilj predmeta Građansko obrazovanje je formirati i razvijati građanska znanja i vještine za aktivno i odgovorno sudjelovanje u demokratskom društvu i, kod učenika/ca, utemeljiti univerzalne vrijednosti demokratije i ljudskih prava na kojima se zasniva napredno društvo.

Posebni ciljevi nastavnog predmeta su usmjereni na promoviranje sljedećih vrijednosti:

- Nepovredivost ljudskog života;
- Lične slobode i poštenje;
- Prihvatanje odgovornosti;
- Jednakost vrijednosti i prava svih ljudi ;
- Spolna ravnopravnost;
- Pravda, pravednost (fer postupanje uz korištenje demokratskih principa);
- Solidarnost sa onima koji su na bilo koji način nemoćni i ranjivi ili u manjini, te stoga treba razvijati potrebu da se njihova prava zaštite.

ZADACI

Kroz predmet se nastoje unaprijediti znanja i vještine učenika koji se odnose na slijedeće:

- Upoznavanje i usvajanje univerzalnih vrijednosti čovječanstva koja garantuju jednaka prava i ljudsko dostojanstvo svim ljudima bez obzira na razlike i na taj način povećati razumijevanje demokratije i njenih osnovnih principa kod učenika;
- Povezati vrijednosti demokratskog društva sa principima koji su utemeljeni u osnovna pravila u kući, školi, bližoj okolini, zajednici;
- Objasniti svrhu i potrebu za autoritetom, pravdom, odgovornosti i privatnosti;
- Razumjeti karakteristike dobrih pravila kao i to ko su ljudi u zajednici koji donose pravila
- Gajiti toleranciju i uvažavanje različitosti kroz rad i različitost potreba
- Razvijati vještine aktivnog učešća u razredu i pri donošenju odluka i dati jednaku priliku svim učenicima/cama da utiču na zajedničke odluke

- Povećati kod učenika upotrebu demokratskih procedura pri rješavanju konfliktat

NASTAVNI PLAN I PROGRAM VII (SEDMI) RAZRED OSNOVNE ŠKOLE

Jedan (1) čas sedmično, 35 časova godišnje

Sadržaji / teme Obrazovni ishodi Aktivnosti učenika

- Uvod u Građansko obrazovanje

Učenici/ce će:

Znati šta je Građansko obrazovanje i zbog čega je potrebno da se ono podučava i uči u školi.

Znati koje će koncepte proučavati u okviru predmeta, koji će udžbenik i priručnik koristiti.

Moći razvijati svijest o tome da građani u demokratiji moraju posjedovati određena znanja, vještine i stavove kako bi mogli kompetetno i odgovorno učestvovati u javnom i političkom životu i zato je potrebno da kroz predmet obrazovanja za demokratiju i ljudska prava steknu određena znanja, vještine i razviju stavove koji će im pomoći da postanu aktivni , odgovorni i kompetetni građani.

Diskutuju sa nastavnikom o sadržaju i načinu rada u okviru obrazovanja za demokratiju i ljudska prava.

I AUTORITET

- Zašto nam je potreban autoritet?.....razlika između moći i autoriteta

- Gdje nalazimo autoritet i kako se on opravdava?

- Kako treba birati ljude na poziciju autoriteta?

Znati definisati pojmove autoritet i moć, u stanju je navesti primjere upotrebe autoriteta i upotrebe moći bez autoriteta, može objasniti zašto je važno znati razliku između upotrebe autoriteta i upotrebe moći bez autoriteta. Znati koji problemi mogu nastati zbog nedostatka autoriteta, znati objasniti kako se autoritet može koristiti za rješavanje problema, u stanju je procijeniti upotrebu autoriteta pri rješavanju različitih problema, moći identifikovati izvore autoriteta,

Znati objasniti zašto je važno poznavati izvore autoriteta, u stanju su prepoznati i vrednovati koristi (prednosti) i nedostatke (cijene) upotrebe autoriteta,

Znati prepoznati nedostake nekog pravila, znati koje su karakteristike dobrog pravila, u stanju je primjeniti „intelektualno

oruđe“ za procjenu da li neko pravilo treba prihvatiti ili promjeniti.

Znati zašto je važno pažljivo birati ljude na poziciju autoriteta i moći koristiti „intelektualno oruđe“ za analizu pozicije autoriteta, u stanju je odlučiti koji kandidat ima najbolje kvalifikacije za neku poziciju autoriteta, zna objasniti zbog

Čitaju tekstove iz udžbenika, diskutuju i daju vlastite definicije pojmova autoritet i moć, rade vježbe kritičkog ramišljanja, pronalaze u novinskim člancima primjere upotrebe autoriteta, komentarišu ilustracije iz udžbenika, analiziraju različite primjere upotrebe autoriteta, izrađuju vlastita pravila ponašanja u školi, analiziraju neku poziciju autoriteta, simuliraju izbore za neku poziciju autoriteta, pronalaze i analiziraju primjere zloupotrebe autoriteta.

II ODGOVORNOST

- Šta je odgovornost?

- Koji su neki od izvora odgovornosti?

- Koje su neke od posljedica preuzete odgovornosti?

- Odgovornosti koje uključuju različita zanimanja

Znati prepoznati odgovornosti i prema kome smo odgovorni u određenim situacijama, znati da izvršavanje odgovornosti donosi nagrade a neizvršavanje kazne, moći identifikovati različite izvore odgovornosti i moći objasniti kako i zašto ljudi preuzimaju različite odgovornosti, znati koristiti niz pitanja kako bi ispitao ko je odgovoran u različitim situacijama.

Razumijeti šta je odgovornost i shvatiti njenu važnost.

Sticati veću sposobnost da se efikasno bave problemima odgovornosti koje se pojavljuju u njihovom svakodnevnom životu i životu građana u slobodnom društvu.

Razumijeti šta je odgovornost i shvatiti njenu važnost.

Sticati veću sposobnost da se efikasno bave problemima odgovornosti koje se pojavljuju u njihovom svakodnevnom životu i životu građana u slobodnom društvu.

Čitaju različite primjere u vezi sa odgovornosti i kroz diskusiju i pitanja dolaze do odgovora ko je odgovoran, prema kome je odgovoran, iz čega proizlazi određena odgovornost, šta bi se desilo ako se ne izvršava odgovornost, prave listu vlastitih odgovornosti u porodici i u školi, istražuju različite primjere odgovornosti iz novina i sl.,

identifikuju

odgovornosti,

intelektualno

ispitivanje ko je odgovoran u određenoj situaciji.

različite oruđe“

izvore koriste za

III GRAĐANIN I VLAST

-Šta su osnovna/prirodna prava?

-Zašto nam je potrebna vlast?

-Šta je USTAV, a šta USTAVNA VLAST? -Kako građani mogu učestvovati u vlasti? -Koje odluke ćemo donositi kao građani? -Prava i obaveze koje proizilaze iz statusa državljanin BiH?

- Oblici vladavine

Znati objasniti pojmove prirodna prava, prirodno stanje, društveni ugovor i saglasnost onih nad kojima se vlada.

Znati objasniti šta je to građanska vrlina. U stanju su uočiti razliku između ustavne, autokratske i diktatorske vlasti, moći objasniti razdvajanje vlasti i kako spriječiti zloupotrebu moći.

Učenici/ce će razvijati svijest o tome da je vlast (vlada) neophodna radi očuvanja i zaštite naših života, slobode i imovine kao i za unapređenja općeg dobra. Također učenici/ce će shvatiti da unapređenje općeg dobra zavisi i od samih građana.

Učenici/ce će uvidjeti značaj ograničenja moći vlasti odnosno značaj ustava i ustavne vladavine.

Čitaju i diskutuju o prirodnim pravima, odgovaraju na pitanja iz vježbi „Rješavanje problema“, analiziraju zamišljenu situaciju u kojoj ne postoje pravila, zakoni, propisi, istražuju u novinskim člancima primjere koji pokazuju da vlasti djeluju u interesu općeg dobra, razgovaraju sa predstavnicima zakonodavne,

izvršne i sudske vlasti o njihovim poslovima i zadacima, pronalaze i analiziraju primjere iskazivanja građanskih vrlina, navode i analiziraju primjere autokratske, diktatorske i ustavne vlasti, pronalaze primjere djelovanja različitih grana vlasti.

IV PROJEKT GRAĐANIN -Objašnjenje programa „Projekt Građanin“uvod,cilj projekta i način rada

- Razmatranje mogućih problema za rad na

Znati objasniti pojam javne politike, znati nadležnosti i odgovornosti različitih grana i nivoa vlasti, u stanju je procijeniti koji nivo i ogranci vlasti su odgovorni za rješavanje određenih problema u zajednici, u stanju je izraziti svoje mišljenje o nekom problemu i braniti vlastite stavove, razumjeti proces izrade javne politike odnosno proces donošenja odluka s ciljem rješavanja

Navode vlastite primjere javnih politika i pronalaze takve primjere čitanjem novina, gledanjem TV programa i sl., vode raspravu i predlažu probleme koje žele da obrađuju, glasanjem izabiru problem koji će obrađivati, u grupama prikupljaju informacije o

Projektu Građanin

- Rad na izradi razrednog portfolija problema u zajednici.

Postati svjesni važnosti učestvovanja u procesu izrade javne politike odnosno donošenja odluka s ciljem rješavanja problema zajednice.

Razvijati vještine komuniciranja, kritičkog razmišljanja, analiziranja, lobiranja i odbrane vlastitih stavova.

Razvijati osjećaj za uvažavanje različitih mišljenja i građenja kompromisa. Uočavati vrijednosti timskog rada.

izabranom problemu, rade različite ankete i intervjuje, posjećuje različite institucije radi dobivanja informacija, sugestija, mišljenja i podrške za vlastitu politiku, analiziraju prikupljeni informacije, vrše selekciju i izrađuju svoj dio portfolija, pripremaju se za usmenu prezentaciju.

PRAVDA

- Distributivna, korektivna i proceduralna pravda

- Pravda i propisi

Znati razlikovati distributivnu, korektivnu i proceduralnu pravdu, moći prepoznati situacije koje pokreću pitanja distributivne, korektivne i proceduralne pravde, u stanju je objasniti korist od klasifikacije pravde na tri kategorije, moći definisati i objasniti važnost proceduralne pravde, znati pomoću niza pitanja i odgovora (intelektualnim sredstvom) ispitati pitanja distributivne,

korektivne i proceduralne pravde, moći prepoznati situacije u kojima se radi o proceduralnoj pravdi, moći objasniti potrebne korake za utvrđivanje ispravnosti procedura, u stanju je procijeniti da li su procedure u skladu s poštivanjem ljudskih prava i sloboda.

Usvajati stav da uprkos našim željama nije uvijek lako odlučiti da li je nešto pravedno u određenoj situaciji i da zbog toga treba pitanjima pravde prilaziti s najvećom pažnjom i odgovornošću.

Izgrađivati vlastiti mehanizam razmišljanja procjenjivanja pitanja pravde usvajanjem „intelektualnih oruđa“ za procjenu tri različite kategorije pravde:

distributivne, korektivne i proceduralne. Uviđati posebnu važnost proceduralne pravde za razvoj demokratije.

Analiziraju i diskutuju o različitim primjerima koji se tiču pravde, procjenjuju o kojim pitanjima pravde se radi, izvode zaključke i daju vlastite definicije za distributivnu, korektivnu i

Proceduralnu pravdu, rade vježbe kritičkog razmišljanja u vezi niza primjera tri kategorije pravde, komentarišu ilustracije iz priručnika, odgovaraju na pitanja, pronalaze primjere različitih kategorija pravde i raspravljaju o njima u razredu, razgovaraju s predstavnicima zakonodavne i sudske vlasti o pitanjima poštivanja proceduralne pravde.

VI PRIVATNOST

- Šta je privatnost i koje su posljedice?
- Zašto se razlikuju ponašanja ljudi kada je u pitanju privatnost?
- Zašto ljudi imaju različita mišljenja?

Znati uočiti razliku između različitih situacija u pogledu privatnosti to jest da li u pojedinim situacijam postoji ili ne postoji privatnost, biti u stanju opisati uobičajne objekte privatnosti i razloge zbog čega ljudi žele da sačuvaju privatnost u određenim situacijama. Znati objasniti faktore koji mogu uticati na različita ponašanja ljudi po pitanju privatnosti, može objasniti da se ljudi iz

Čitaju tekstove i diskutuju definiciju privatnosti iz udžbenika, ispituju tipove objekata koje ljudi mogu držati privatnim kao što su činjenice, postupci, mjesta, posjedi, misli i osjećanja i komunikacije. Kroz vježbe kritičkog razmišljanja određuju da li postoji ili ne

- Koje su moguće posljedice privatnosti?

različitih kultura različito odnose prema pitanju privatnosti.

Znati identifikovati moguće posljedice privatnosti, u stanju je definirati obim i ograničenja privatnosti u specifičnim situacijama,

znati objasniti zašto pravo privatnosti nije „apsolutno“ pravo.

Sticati veće razumijevanje važnosti privatnosti i sposobnost da se s više pažnje i odgovornosti odnose prema pitanjima privatnosti u vlastom životu i životu svakog pojedinca u slobodnom društvu.

Shvatati da je privatnost veoma važno pravo za očuvanje slobode ali isto tako da

to nije apsolutno pravo jer postoje situacije kada je neophodno postaviti granice privatnosti.

postoji privatnost u određenoj situaciji, ispituju zašto neko želi da sačuva privatnost u određenoj situaciji, diskutuju zašto se ljudi iz različitih kultura ponašaju različito po pitanju privatnosti, razmatraju moguće posljedice privatnosti i situacije kada je neophodno ograničiti privatnost.

DIDAKTIČKO-METODIČKA UPUTA ZA REALIZACIJU PROGRAMA

Građansko obrazovanje kroz svoje sadržaje želi da uvede učenike u zakonsku, moralnu i političku sferu javnog života. Kroz predložene nastavne sadržaje osim usvajanja znanja i

informacija o svojim pravima, odgovornostima, mogućnostima i načinima djelovanja u društvenoj zajednici, posebnu pažnju treba posvetiti na razvijanju sposobnosti za uočavanje društvenih problema i njihovog rješavanja s drugim, kao i na razvijanju pozitivnih vrijednosti, vještina, stavova i ličnog ponašanja učenika u društvenoj zajednici.

Da bi se kod učenika razvio što veći interes za izučavanje sadržaja predmeta Građansko obrazovanje, potrebno je da nastavnik/ca u svom radu uloži odgovarajući napor u stvaranju ambijenta u kojem se učenici/ce osjećaju prijatno i sigurno. Proces učenja kao i rezultati učenja su uslovljeni načinom učenja učenika i načinom podučavanja nastavnika. Nastavnik/ca u procesu nastave treba da koristi različite oblike rada, nastavne metode kao i nastavna sredstva u zavisnosti od samih nastavnih sadržaja, psihofizičkih sposobnosti učenika kao i materijalnih mogućnosti škole. Evropska i svjetska iskustva pokazuju da je tokom nastavnog procesa predmeta Građansko obrazovanje najučinkovitije korištenje najrazličitijih metoda: od direktnog nastavničkog podučavanja do interaktivnih radioničkih oblika rada, ali i upotrebu dodatne literature, audio-vizuelnih materijala, korištenju elektronskih nastavnih sredstava itd.

U okviru predloženih tematskih cjelina učenici/ce mogu da uče samostalno i u grupi. Preporuka nastavnicima je da učenike/ce upućuju na istraživanja, te na osnovu dobijenih i prezentiranih rezultata samostalnim ili grupnim putem prezentiraju dobivene rezultate i na osnovu istih putem diskusija i debata pronalaze rješenja. Učenike/ce također treba upućivati na korištenje dodatnih informacija znanja kako u radu u školi tako i u radu kod kuće kao i redovno davanje domaćih zadataka vodeći računa da budu primjereni raspoloživom vremenu koje učenici mogu odvojiti za predmet. Ovako stečeno znanje učenika je trajnije i višedimenzionalnije, učeniku pruža samostalnost u sticanju i proširivanju znanja i priprema ga za cjeloživotno učenje. Date teme nije obavezujuće poučavati datim redoslijedom. Nastavniku se daje sloboda u određivanju slijeda tema i nastavnih sadržaja.

PROFIL I STRUČNA SPREMA NASTAVNIKA ZA REALIZACIJU PROGRAMA

Nastavu predmeta Građansko obrazovanje u osnovnoj školi mogu izvoditi nastavnici/ce:

- sa završenim najmanje VII stepenom stručne spreme po predbolonjskom visokoobrazovnom procesu (društveno-humanističko usmjerenje)

koji je obavezan proći stipendijski program stručnog usavršavanja za uže-stručnu oblast građanskog obrazovanja koji provodi CIVITAS Obrazovni centar za demokratiju i ljudska prava.